

ՆԻՒԹԵՐ ՀԱՅ ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

ԹՈՐՈՍ ՏԱՐՕՆԵՑԻ

ԳԼԽԱՎՈՐ

ԿԵԱՆՔՆ ՈՒ ԻՐ ՏԱՂԵՐԸ

ԳՐԵՑ

Յ . Ք Ի Ի Ր Տ Ե Ա Ն

(Արտատպուած ՏԱՐՕՆԻ ԱՐԾԻԻ ԹԻՒ 21-22-ԷՆ)

Հրատարակուած

ՏԱՐՕՆ - ՏՈՒՐՈՒԲԵՐԱՆ

ՀԱՅՐԵՆԱԿՑԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԵԱՆ ՆԱԽԳՈՎ

Տպագրութիւն

YEPRAD PRESS

NEW YORK CITY

1943

891.99 (10) P. 1000 Superintend
P-70 P. 1000 Superintend
P. 1000 Superintend
P. 1000 Superintend

ՆԻԹԵՐ ՀԱՅ ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

891.92.092 [Թորոս Տարունյի]

ՄՏՈՒԳԼԱՄ Է 1961

Բ-70

444

750.56 (47.925)

ԹՈՐՈՍ ՏԱՐՈՆԵՑԻ

ԿԵԱՆՔՆ ՈՒ ԻՐ ՏԱՂԵՐԸ

ԳՐԵՑ

Յ . Ք Ի Ի Ր Տ Ե Ա Ն

(Արտատպուած ՏԱՐՈՆԻ ԱՐԾԻԻ ԹԻՒ 21-22-ԷՆ)

Հրատարակուած

ՏԱՐՈՆ - ՏՈՒՐՈՒԹԵՐԱՆ

ՀԱՅՐԵՆԱՅԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԵԱՆ ԾԱՆՔՈՎ

Հրատարակուած

YEPRAD PRESS
NEW YORK CITY

1943

A II
31406

30326

ԹՈՐՈՍ ՏԱՐՕՆԵՑԻ

Գրեց՝ Յ. ՌԻՒՐՏԵԱՆ

— « 0 » —

Ա. ՄԱՍ

Կարծես զուգադիպութիւն ըլլար ժԳ դարուն վերջը եւ ժԴ դարուն սկիզբը Հայ մշակոյթի վարպետներէն մանրանկարիչ-գրիչները Թորոս կը կոչուէին գրեթէ մեծ մասամբ: Օրինակ Թորոս Ռաւալին, Թորոս Հռոմկլայեցի, Թորոս Սարկաւաղ*, Թորոս Մչեցի կամ Տարօնեցի: Ասոնք ամենքն ալ մեծատաղանդ Հայ մանրանկարչութեան վարպետներ են, որոնցմէ սակայն մենք մասնաւորապէս հոս Թորոս Մչեցիով կամ Տարօնեցիով պիտի զրադինք:

*) Թորոս Սարկաւաղը կան որ կուզեն նոյնացել Թորոս Տարօնեցիի հետ: Թաւրիղի Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյն մէկ աւետարանը Ծեր գրչէն, 1311-ին գրեալ ունի բազմաթիւ յիշատակութիւններ Թորոսէ մը որ երբեմն ալ սակայն ինքզինքը «սարկաւաղ» կը կոչէ: Դժուար չըլլար զինքը Թորոս Տարօնեցիի հետ նոյնացնել, սակայն 1942-ին Նիւ Եորք ինծի ծախու առաջարկուեցաւ հրէայ հնամանառէ մը երկու էջ առաքեալներու մանրանկարներով որոնց տակ ոսկեգիր կար յիշատակարան Թորոս Սարկաւաղէ: Մանրանկարներուն վատ վիճակը եւ բարձրը գինը պատճառ եղան որ ցարդ չի գնեմ: Նոյն ատեն եթէ այս մանրանկարները Թաւրիղի յիշեալ ձեռագրէն չեն փրցուած ցոյց կուտայ որ կար Թորոս մը որ իբր «սարկաւաղ» կը սիրէր ինքզինքը վերակոչել 1311-ին: Մինչ մեզի ծանօթ Տարօնեցիի բոլոր յիշատակարաններուն մէջ ալ ոչ մէկ ատեն «սարկաւաղ» կոչումի կը հանդիպինք: Ասիկա ուրեմն կը մնայ քննելի, եւ մինչեւ որ վերջնականապէս պայտջ մը չի դայ վճռել, ես Թորոս Սարկաւաղը Տարօնեցիէն տարբեր մէկը կը նկատեմ, նոյն ատեն ընդունելով որ սարկաւաղն ալ Տարօնեցիէն նուազ արուեստագէտ մը չէ:

Թորոս Տարօնեցի արդէն վաղուց ուշադրութեան առարկայ եղած է մեր կարողագոյն հետախոյզ ուսումնասիրողներուն մօտ: Հ. Ղ. Ալիշան նոյն իսկ 1893-ին ՍԻՍԱԿԱՆԻ էջերուն մէջ գունատիպ կը հրատարակէր անոր գործերէն: Գարեգին Սրբազան Յովսէփեան 1911-ին դեռ երբ վարդապետ էր կը խօսէր Տարօնեցիի մասին մանաւանդ անոր գործերէն արտատպութիւններ տալով ԱՆԱՀԻՏԻ 1911 5-6 թիւերուն մէջ:

Յարդ սակայն նոյն իսկ համառօտ եւ ամփոփ կենսագրութիւն մը իսկ չէ պատրաստուած այս մեծ հայ վարպետին մասին: Հարեւանցի եւ պակասաւոր էին նախապէս տրուած տեղեկութիւնները, իսկ անկէ ի վեր ոչինչ եղած է ըմբռնելի կերպով անոր կեանքն ու գործը մեզի ներկայացնելու:

Իր ծննդեան թուականը կը պակսի մեզի: Իրմէ վերջին ծանօթ աշխատութիւնը 1346 թուականը կը կրէ ինչպէս որ իր կարգին պիտի տեսնանք: Որոշ կերպով նախ իրեն կը հանդիպինք 1314-ին, թէեւ Վենետիկի Միլիթարեանց թիւ 193ը գրուած է 1284-ին «մեղապարտ գրչի Թորոսի» ձեռքով առանց յաւելուածական տուեալներու որոնցմով կարենայինք զինքը անվարան Տարօնեցիին ճանչնալու: Բարեբախտաբար Հայէպի թիւ 110 ձեռագիր տաղարանը որ թէեւ անթուական որոշ կերպով գրուած եւ ծաղկուած է Թորոս Տարօնեցիէ ուր ի մէջ այլոց Թորոս Տարօնեցի կը յիշատագրէ «մեղապարտ գրչի Թորոսի» ճիշտ յար եւ նման 1284-ի յիշատակաձեւին: Ուրեմն անտարակոյս Վենետիկի թիւ 193ըն ալ Թորոս Տարօնեցիի գրչութեան եւ ծաղկումին արդասիքն է, միայն թէ ըստ երեւոյթի անոր հրնադոյն եւ նախնական գործերէն: Այսպէս առ նուազն Թորոս Տարօնեցին կունենայ 62 տարուան գործունէութիւն մը ձգուած 1284-էն 1346 թուականներուն միջեւ: Եւ եթէ ենթադրենք որ ան 20 կամ 25 տարեկան էր իր առաջին կամ 1284-էն ծանօթ գրչութեան առեւ կրնանք ըսել որ ան ծնած էր 1260-ական թիւերուն սկիզբը եւ մեեռած 1946 1346 թուականէն վերջ:

Իր ընտանեաց մասին իր իսկ յիշատակարաններէն կ'օգտուինք: Ան 1332-ի յիշատակարանին մէջ կը յիշէ «զպապն իմ Միւար եւ զհայրն իմ Սարգիս քահանայ եւ զմայրն իմ Մարիամ իւքաղաքէն Մշոյ»: Իսկ Հայէպի թիւ 110 ձեռագրին մէջ կը յիշէն միայն «զհայրն իմ Սարգիս քահանայ ի տարօնոյ եւ զմայրն իմ Մարիամ» եւ անմիջապէս կ'աւելցնէ «եւ զեղբայրն իմ Մարտի-

րոս քահանայ»։ Ասկէ աւելի բան մը չենք գիտեր եւ ընտանեաց եւ պարագաներուն մասին։

Թորոս Տարօնեցիի առաջին անգամ կը հանդիպինք 1284-ին Մուշ ուր կը գրէ Վենետիկի Մխիթարեանց թիւ 193 Նոր Կապարանը, Թղթեայ, բոլորագիր (որուն համար ցուցակագիր Հ. Բարսեղ Վ. Սարգիսեան կը գրէ «Հնածեւ, նուրբ եւ ընտիր»)։ Ահա եւ յիշատակարանը։

«Փառք ամենասուրբ երրորդութեանն ի բարձունս հաւր եւ որդւոյ եւ հոգւոյն սրբոյ, որ ետ զաւրութիւն տկարութեանս իմոյ՝ հասանել ի վերջին գիծ դրոյ սուրբ առաքելոյս։ Շնորհիւն Աստուծոյ սկսա եւ ողորմութեամբ նորա կատարեցի զաստուածայարմար պատգամս սուրբ առաքելոյն Պաւղոսի՝ բաղում ջանիւք եւ մեծաւ փափաքանաւք՝ արի եւ երջանիկ միայնակեցի Նորոգէսի, աւգնականութիւն հասեալ յաստուծոյ եւ աղաթիւք սուրբ առաքելոյն Պաւղոսի ստացաւ զսուրբ առաքեալս ի հալալ աշխատանաց իւրոց, զոր տէր յիսուս վայելե(ա)լ տացէ։ Գրեցաւ լուսաւոր (յաջորդ բառը քերուած) եւ սուրբ պատուիրանս այս ի քաղաքն Մուշ, ի թուականութեան հայոց 219 (1284) ի Հայրապետութեան տեառն Յակոբա (1), եւ յաշխարհակալութեան Արղուքայու Ղանին, զոր յայսմ ամի. եսպան զամբարշտեալ գոռոզն զսուլտան Ահմատն զհաւրեղբայր իւր(2), որ գոռոզացեալ հպարտացեալ ի վերայ եկեղեցեաց եւ քրիստոնէից մերձ յընկղմել, զոր տէր յիսուս ընկղմեաց զնա իւրաւքն հանդերձ, եւ բարձրացուց զԱրղուքայուն, զոր տէր յիսուս հաստատուն պահեսցէ զսա համաւրէն քրիստոնէից։ Եւ շարագրեցաւ յընտիր աւրինակէ՝ ձեռամբ մեղապարտ գրչի Թորոսի։ Արդ աղաչեմ զձեզ, ո՛վ քրիստոսասէր սուրբ հա(յ)րք եւ հայրապետք եւ սրբասէր քահանայք, որ կարդայք եւ լուսաւորիք կամ աւրինակէք, թողութիւն հայցեցէք Նորոգիսի մի-

1) Յակոբ Ա.⁶ կամ Կլայեցի, 1268-1286։

2) Սուլթան Ահմէտ Թախուտար Օղլու, 1281-1284, եղբայրը Ապաղա Ղանի որ թէեւ պղտիկութեան Քրիստոնեայ մկրտուած էր Նիկողոս անուանուելով, սակայն երբ գահ բարձրացաւ մահմետական եղաւ։ 1284-ին Արղուքայու կամ Արղուն Ղան զայն սպաննեց եւ անոր տեղ գահակալեց մինչեւ 1291։ Արղու որդին էր Ապաղայի։

այնակեցի, եւ համաւրէն աղանց իւրոց, որ ստացաւ զսուրբ պատուիրանս ի բարեխօսութիւն իւր եւ ծն(ո)ղաց իւրոց: Եւ զտառապե(ա)լս ի գործոց բարե(ա)ց զապիկար դրիչ թորոս եւ զծն(ո)ղս իմ, եւ խոշորութեան սղանալաց անմեղադիր լեւորուք. զի ըստ ժամանակիս բերմանն այսչափ եղեւ. եւ որ զմեղ յիշէ յիշեալ լիցի ի քրտոսէ: աստուծոյ մերոյ»(3):

Զեմ գիտեր թէ ի՞նչ ըսել կուզէ թորոս «ժամանակիս բերմանն այսչափ եղեւ» յիշատակութեամբ: Հաւանաբար Սուլթան Ահմէտի սպանման եւ Արղու Ղանի անոր տեղ անցնելուն տակնուլքայութեանց կ'ախարկէ, որոնցմէ բնական է զուրկ չէր Մուշ եւ Տարօն: Ամէն պարագայի տակ թորոս իր ձեռագրին «խոշորութիւն սղանալաց»ը չի վերագրեր իր այս ձեռագրին առաջին գրչութեան արդիւնք ըլլալուն, որով կրնանք խորհիլ որ անոր առաջին երախայրիքը չէր այս Նոր Կտակարանը: Հայ գրչինքը ընդհանրապէս առաջին գրչութիւննին իբր այդ կը յիշեն: Նոյն ատեն թորոսի այս գրչութիւնը եղած է «նուրբ եւ ընտիր»(4) ըստ Հ. Բ. Սարգիսեանի, երկրորդ պատճառ մը խորհելու որ թորոս ունեցած է 1284-ի իր այս գրչութենէն աւելի առաջ կատարուած գրչութիւններ:

Ին կը գտնուէր Մուշ ուր հաւանաբար ծնած էին իր ծնողքը եւ

ինչպէս տեսանք ձեռագրին յիշատակարանէն թորոս 1284-ուր ծնած ըլլալու է նաեւ ինքը դատելով Մշեցի եւ Տարօնեցի մանկանուանումէն, որ կը սիրէ գործածել իր ծնողաց եւ ինքզինքին համար: Դժբախտաբար 1284-ի այս յիշատակարանը չի յիշեր թէ Մշոյ մէջ ո՞ր եկեղեցւոյն հովանիին տակ գրած է ձեռագիրը, ոչ ալ կը յիշէ ուսուցուչի կամ ուսուցիչներու մասին: Յետոյ պիտի ծանօթանանք որ հայրը քահանայ էր որով գուցէ ենթադրենք անոր նախնական կրթութիւնը իր հօրը քով իսկ ստացած ըլլալը: Այդ չըջանին Մշեցի գիտնական հայ եկեղեցականներ չէին պակսիր: Օրինակ Յովհաննէս Մշեցի՝ Ներսէս Սասնեցիի «հոգեւոր եղբայր»ը, Ներսէս Մշեցի՝ Գլաձորի վանահայրը որուն յաջորդեց մեծանուն Նսայի Նշեցին, եւ ուրիշներ:

3) Մայր ցուցակ Հայ Զեռագրաց Մտգր. Մխիթ. Վենետիկ, էջ 810-11:

4) Անդ էջ 805:

1284-ի այս ձեռագիրը ունի հետաքրքրական կէտ մըն ալ է չ. Սարգիսեան կը վկայէ որ վերի բուն յիշատակարանին «անմիջապէս կը յարի մի եւ նոյն գրչութեամբ (բայց բնագրի խոչորկեկ բոլորգորով) երկրորդ ստացողի կողմէն» յիշատակարան մը ուր ի մէջ այլոց կ'ըսուի «Արդ՝ որք հանդիպիք այսմ տառիս, յիշեջիք զվերջին ստացողս Վարդան եւ զծնողսն իմ զԹորոս, եւ զեղբայրն իմ զԱնդրէաս եւ զամենայն աղգայինս իմ եւ աստուած զձեզ յիշէ»: Դժբախտաբար այս յիշատակարանը անթուական է: չ. Սարգիսեան կը գրէ «Եթէ սոյն Թորոսը նոյն է գրչին հետ, կը հետեւի որ Վարդան քահանայն ալ, այն է վերջին ստացողն՝ անոր որդին է, եւ թէ Նորողիսէն քիչ վերջը ըստացող եղեր է մատենիս»: (5)

Իրաւամբ դժուար է վերջին վճիռ մը տալ այս մասին: Թորոս սովորական անուն մըն է: Յետոյ Թորոս Տարօնեցի ոչ մէկ ատեն ամուսնացած եւ զաւակներու տէր ըլլալը կը յիշէ, թէ եւ ատիկա պատճառ մը չէ որ զինքը ամուսնացած չի նկատենք: 1284-ին երբ գրչութիւնը կը կատարուէր Թորոս Տարօնեցի հազիւ 25 տարեկան մը ըլլալու էր, եթէ նոյն իսկ ըլլար 30 տարու դժուար թէ «սրբասնեալ քահանայ Վարդան» որդի մը ունենար: Եթէ իրապէս Վարդան քահանայի հայր Թորոսը մեր Տարօնեցին է այն ատեն պէտք է խորհինք որ 1284 գրչութիւնը Նորողէս միայնակեցի համար կատարուելէ վերջ, դարձեալ ինկած է Տարօնեցիի որդւոյն Վարդան քահանայի ձեռքը, որ ատոր տիրացած է իբր թանկագին աւանդ իր մեծանուն հօր: Այսպէս ուրեմն Թորոս Տարօնեցի գուցէ ամուսնացած էր եւ ունեցած է երկու զաւակներ (եթէ ոչ աւելի), Վարդան քահանայ եւ Անդրէաս: Բնական է ասիկա ներկայ տուեալներով չէ կարելի հաստատել:

Այսպէս Թորոս Տարօնեցին առաջին անգամ մեզի կը ներկայանայ իբր «նուրբ եւ ըմտիր» գրչութեամբ գրիչ մը: Ինքզինքը կը կոչէ «գրիչ», առանց ակնարկելու մանրանկարիչ կամ ծաղկող մը ըլլալը: 1284-ի այս ձեռագիրը սակայն քիչ ինչ ծաղկեալ է: Թողունք որ չ. Սարգիսեան նկարագրէ ձեռագրին գեղարուեստական ամբողջութիւնը: «ԶԱՐԴԱՆԻՐԳ ցանցառ են, միագոյն՝ աղօտ կամ լաւ եւ ջնարակային կարմիր, թրուշնագիր, վիշապագիր եւայլն, ճաշակաւոր. իսկ... ԿԻՍԱԽՈՒՄ»

ՔԱՆՔ 2 Հատ (Թղ. 1ա. 27ա). վերջինը յետագայ ծաղկողէ՛ մը դժուած կ'երեւի, վասն զի ճակատի գիրն եւս խոշորկեկ է եւ անձման հնագոյն գրչութեան, եւ լրացումն է ինկած Թուղթի մը: **ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴ** Գ ցանցառ են, նոյնպէս միագոյն, եւ ուրոնց մէջ գրուած են առաքելական թղթոց Ընթերցուածները: Գեղեցիկ է եւ խորհրդաւոր թղ. 197ա. առ Փիլիմոն թղթի լուսանցազարդին վրայ կանգնած դրախտահաւը, որ գլուխը յետեւ հակած՝ թեւը կը մաքրէ» (6) Եւ ծաղկողին համար կը գրէ «ՃԱԼԿՈՂ անյայտ, հաւանօրէն գրիչն»:

Ծաղկողը անտարակոյս կրնանք գրիչը՝ Թորոս Տարօնեցին՝ նկատել որ կերեւայ թէ 1284ին դեռ ժուժկալ եւ զգոյշ կը գոհանար միագոյն ծաղկել իր գրչութիւնը քանի մը համեստ այլ սակայն գեղեցիկ զարդերով, դեռ այդ ատենէն ցոյց տալով արուեստի տաղանդ եւ ճաշակ: Դժբախտաբար հոս ալ կը պակսի ծաղկելու իր ուսուցիչին կամ ուսուցիչներուն անունը: Երեսուն տարի վերջ երբ իրեն կը հանդիպինք ինք արդէն տաղանդաւոր եւ համբաւաւոր վարպետ մըն է:

1284-ի գրչութենէն երեսուն տարի վերջ միայն դարձեալ կը հանդիպինք 1314-ին ի Գլաձոր՝ Թորոս Տարօնեցիին: Ի՞նչ ըրած կամ ո՞ւր եղած է այդ երեսուն տարուան երկար միջոցին Թորոս: Դժբախտաբար առ այժմ մութ է մեղի: Ինչպէս որ պիտի տեսնանք, ես պահ մը կը կասկածիմ որ 1287-ին Երզնկա կամ Եկեղեցեաց գաւառի վանքերը կը գտնուէր ան: Յայտնի չէ նաեւ թէ երբ ան զնաց Վայոց Ձոր Գլաձորի վանքին համբաւաւոր դպրոցին մէջ գործելու: Հոն էին մեծանուն Մշեցի եւ Սասնեցի վարդապետներ: Գլաձորի վանահայր, ուսուցիչ եւ առաջնորդ էր Ներսէս Մշեցին: Գլաձորի այս ուսուցչապետին աշակերտն ու յաջորդը եղաւ Եսայի Նչեցի մեծանուն զիտնական վարդապետը: Ներսէս Մշեցի մեռաւ 1284-ին որուն յաջորդը Եսայի Նչեցի Սասնոյ Նիչ աւանէն էր, եւ որ նախ քան Գլաձոր անցնելը Տարօնի Առաքելոց կամ Ղազարու վանքին մէջ աշակերտած էր Ներսէս Մշեցիի որուն հետ հոսակ Գլաձոր անցաւ, Թորոս Գլաձորի մէջ կը գտնար դեռ ուրիշներ ալ որպէս Մխիթար վարդապետ Կերմանեցի կամ Սասնեցի (մեռած 1337ին), Յովհաննէս Մշեցի, Ներսէս Սասնեցի: Ասոնցմէ զատ ժամա-

6) Անդ էջ 805:

նակակից, դործակից եւ վանակից կ'ըլլար բաղմամբիւ ուրիշ մեծածուն հայ վարդապետներու, որպէս Յովհաննէս Արճիւնց-
ւոյ, Գրիգորիս, Կիրակոս, Յովհաննէս եւ Մխիթար Երզնկաց-
ւոց, Յովհան Որտոնեցւոյ, Դաւիթ Բարունապետին, Խաչա-
տուր Կեչարացւոյ Մխիթար Յաղմնացւոյ, Մատթէոս Եպիսկո-
պոս Դաւրիթեցւոյ, Յովհաննէս Սեցւոյ եւ դեռ շատ ուրիշնե-
րու: Բնական է որ այս ուսումնական մթնոլորտին մէջ Թորոս
Տարօնեցիի տաղանդը թեւ առնէր եւ հասնէր այն բարձրու-
թեան որուն քիչեր հասած են մեր մանրանկարչական պատ-
մութեան մէջ:

Կոստանդին Երզնկացի մեծատաղանդ տաղասացին «Հոգե-
ւոր որդի» Գրիգորիս Երզնկացի իր Մխիթար Երզնկացի աշա-
կերտին հետ կ'անցնէր Գլածոր: Մխիթար 1314-ին կը գրէր
ի Գլածոր իր Լուծմանց Գիրքը որ այժմ կը գտնուի Վենետիկի
մեր վանքը, իբր 803 թուահամար: Մխիթար իր կարգ մը ուրիշ
յիշատակութեանց կը գրէ նաեւ. «Ես նուաստ անուն Մխիթար
կոչեցել Երզնկայեցի. զնալով ի մայրն իմաստից Գլածոր կո-
չեցե(ա)լ առ որս Եսայա վ(ար)դ(ապե)տի ի վարժումն ա(ս-
տուա)ծ իմաստ գրոց. եւ յորդորել զիս վ(ար)դ(ապե)տն իմ
Գրիգորիս գրել զգիրքս զայս յոյժ աշխատանաւք եւ հանդիպ-
ե(ա)լ բարձմիտ եւ քաղցրատեսակ եղբար լցե(ա)լ ամենայն
իմաստութ(եամ)բ եւս առաւել գրականութ(եամ)բ եւ ծաղկո-
ղութ(եամ)բ. անուն կոչեցե(ա)լ Թորոս ի Տարաւն գաւառէ.
Ծաղկազարդեաց զգիրքս զայս վ(ա)ս(ն) յոյժ սիրելոյ զմեզ Ով
որ հանդիպիք յիշեսջիք զինքն եւ զիւր ծնողսն ի ք(րիստո)ս
մեղաց թողութի(ւ)ն խնդրելով»:

Հոս արդէն կը գտնանք Թորոսը իբր սիրուած եւ ընտրուած
ծաղկող եւ մանրանկարիչ: Մխիթարի այս գրչութեան մէջ
լուսանցքի մը վրայ Թորոս Տարօնեցի ունի ժամանակին տա-
րազով Հայ վարդապետ մը կանգուն եւ բաղկատարած որ հա-
ւանաբար նոյն խոյճ Մխիթար Երզնկացին կը ներկայացնէ:

Թորոս Տարօնեցւոյ ինծի ծանօթ յաջորդ աշխատանքը
1317-1318-ին Գլածոր գրեալ Ոսկեփորիկի մը ծաղկելն ու ման-
րանկարելն է: Այս ձեռագիրն ալ այժմ կը գտնուի Վենետիկի
մեր վանքին մէջ իբր թիւ 265, գրեալ զեղնորակ եւ ողորկ
թուղթի վրայ, բոլորգիր, Աարգիս արեղայէ:

Սարգիս արեղայ ի մէջ այլ յիշատակարաններու կը գրէ էջ 261ա «Ձմեղապարտ եւ զիցուն գրիչ Սարգիս. յիշեայ եւ զեղբայրս իմ (հոգեւոր) գիաւիթ Հաղբատեցի, եւ զԹորոս Ժաղկող՝ Տարօնեցի»: Ձեռագիրը գրուած «ի Թվ. ՉԿԷ (1318) ի գաւառիս Վայոց ձորոյ, յանապատս Գլաձոր, ընդ հովանեաւ սրբոյն Ստեփանոսի, եւ մեծ վարդապետի եւ անյա (ի)թ հետորի՝ Եսայեայ: Ի թագաւորութեան Հայոց Աւչնի, եւ ի կաթողիկոսութեան (քերուած է սակայն պէտք է ըլլայ Կոստանդին Կեսարացին) եւ յիշխանութեան գաւառիս Ամիր Հասանայ, որդոյ Իաչէ, որդոյ Ամիր Հասանայ, որդւոյ Պոռչայ բարեպաշտի»: (Յուլյակ էջ 857-858):

Այս ձեռագրին զարդարանքներուն եւ մանրանկարներուն մասին կը գրէ Հ. Սարգիսեան: «ՁԱՐԳՍԱԳԻՐԻՔ սակաւ են, կարգադրութիւնը: Երկուսն էլ: Կրկնորէն է, Թղ. 1ա: 183ա, 187 (մեծ եւ դեղեցկադրուաթ) — ԼՈՒՍՆԱԶԱՐԻՔ 2 համ միայն: — ՆԿԱՐԻ Թղ. 181բ. (Տիրամայրն՝ Յիսուս մանուկն ի գրկին), Թղ. 182ա. (Գրիգորէս աւ իր ամուսինը Մամախաթուն, ծնրագիր եւ դարձած դէպի հանդիպակաց՝ Տիրամայրն կ'աղօթէն ձեռնբաց: Երկուքն եւս քառագունեան են եւ զեղեցիկ, իբրեւ ճարտար եւ ճշգրիտ տիպար միջին դարու հայկական տարազուց՝ յոյժ հետաքրքրական են:») (Անդ էջ 847): Հ. Ալիշան դուռնատիպ հրատարակած է Թորոս Տարօնեցիի այս ձերկու մանրանկարներն ալ: Գրիգորիսի եւ Մամախաթունի մանրանկարները թէեւ անգոյն սակայն Հ. Ալիշանի հրատարակածէն աւելի հարազատ հրատարակուած է Հ. Հացունիի իր գլուխ գործոց Պատմ. Հին Հայ Տարագի (1924) հատորին մէջ (էջ 221):

Այս մանրանկարներուն հեղինակութեան համար Հ. Ալիշան ունեցած է կասկած ինչու որ Աստուածամօր նկարին տակ կարմրատառ գրուած է «զանպիտան Յոհանէս յիշել աղաչեմ»: (Սիսական էջ 133): Հ. Սարգիսեան ալ բոլորովին զուրկ չէ եղած կասկածանքէ, որ ակնարկելով Յոհանէսի վերոյիշեալ յիշատակութեան «որ հաւանօրէն կամ նկարիչն ըլլալու է եւ կամ 7-րդ յիշատակարանին մէջ յիշուած Յոհանէսն»: (Յուլյակ էջ 859): Ես անտարակոյս Թորոս Տարօնեցիին կը նկատեմ մանրանկարիչն ալ, եւ յիշեալ Յոհանէսը պարզապէս ստացող մըն էր:

Իրմէ ինծի ծանօթ յաջորդ ձեռագիրն է Էջմիածնայ թիւ 181-353 (Կարինեան ցուցակի թիւ 175) Աստուածաշունչը (*) Թուղթի վրայ դրեալ, բոլորդիր, բաղմաթիւ գրիչներէ եւ այժմ կաշեկազմ: Գրեալ Կիւրակոս Վարդապետի համար որ ձեռագրին մէկ մասին գրիչն ալ եղած է: Թորոս Տարօնեցի նկարող եւ ծաղկող եղած է այս ձեռագրին մասնակցելով նաեւ գրչութեան: Հոս կուտամ Թորոսի վերաբերող բոլոր յիշատակարանները:

Էջ 57բ կարմրագեղով «Եւ զԹորոս նկարադրաւ»:

Էջ 205ա.

Ամենունակ տրդ բարի,
Պարունակաւդ բոլորի,
Եւ խնամածու մարդկան սեռի,
բարունայ Կէրաւոր:
Եւ Յովաննէս բարտուղի
Եւ Թորոսի կրանաւորի.
յահել աւուր դատաստանի,
յորժամ բաղմիս ի մեծ բեմի,
արդարադատ քո աւրինի,
ոչ արասցես ի մեր դիմի,
այլ շնորհաւք քո հրամանի
մեր յանցանաց ա(մենայն)ի
լեր դու քաւիչ յայս աշխարհի
Եւ յահաւոր դատաստանի
ամէն ամէն եւ եղիցի:

Էջ 368ա.

Տ(է)ր խնամօղ ա(մենայն)ի,
որ պաշտպան ես մարդկան ազգի.
լեր ծառայից քոց հովանի՝
գրիչ Թորոսի եւ Յովհաննիսի.
գերծոյ յաւուրն դատաստանի
ի դաղանէն դառնամաղձի.

(*) Այս եւ ասոր նման ուրիշ յիշատակարաններու արտագրութիւնը կը պարտիմ մեծսիրտ եւ ազնիւ բարեկամիս Գարեգին Սրբազանի, որ այնքան ազնուութեամբ իր դեռ չի հրատաքակուած «Խաղբակեանք կամ Պռօշեանք» բաղմաշխատ գործին Բ. հատորէն թոյլատրեց որ հրատարակեմ: Տես յաւելուած Բ. 80: Հոս իմ խորին շնորհակալութիւններս յայտնել պաշտք կը սեպեմ մեծանուն գիտնականին:

որ չար խորհի մարդկանս աղղի .
 քարշել ի վիհ կորստենի .
 քեզ պաղատիմք միշտ անձկալի .
 կարկատեա ձեռն օգնականի
 ձրդեա զրազուկըդ հայրենի
 որպէս արծուի թեւք տարածի
 ածել ըղղինս արեանդ մեծի ,
 ոչ ի զըղալիս Պաղեստինի ,
 այլ յերկնայինդ առաքառտի .
 միայն զոռողն ընկղմեսցի
 փրկեալք երգեն զերգ նըւաղի
 ըզյաղթականն օրհնութենի :

Այս երկու յիշատակարաններուն մէջ յիշուող «Թորոսի կրանաւորի» եւ «զրիչ Թորոսի» նոյնութիւնը մեր Տարօնեցիին հետ աներկբայելի է :

Շարունակելով այս ձեռագրին մէջ Թորոսի յիշատակարաններու արտագրութիւնը էջ 534թ. Ղուկասի մանրանկարին տակ «Չանարժան զրիչ Թորոս . յիշեա իտ(է)ր Յ(իսու)ս Քը-(րիստո)ս» : Իսկ էջ 565թ Յովհաննէս առաքեալի եւ Պրոխորոսի մանրանկարներուն տակ «Չս(ուր)ք պատկերաց նկարադրօղս զԹ(ո)րոս յիշեա ի տ(է)ր Յ(իսու)ս Ք(րիստո)ս» :

Այս ձեռագրին ալ գրուած է Գլաձոր նման Վենետիկի թիւ 265-ին 242 (1317) թուականին եւ հաւանաբար 1318-ին աւարտած :

Զօպանեան իր Հայ էջերուն մէջ առանց մանրամասնութիւններ տալու հրատարակած է մանրանկարներ սոյն ձեռագրէն :

Նոյն այս շրջանի գործ է , 245 (1318) թուականով , էջմիածնայ թիւ 182-206 Աստուածաշունչը , մաղաղաթ եւ պատկերազարդ ընտիր բոլորգիր գրեալ Գլաձորի մեծ վարդապետին եւ վարժապետին Շապի Նչեցւոյ համար : Այս ձեռագրին մէջ տեղ մը միայն՝ էջ 588թ՝ Թորոս Տարօնեցի ունի իր յիշատակարանը սապէս «Եւս եւ զանարժան նկարադրող զԹոր(ոս) եւ զծնաւղն մեր» : (Նախապէս կը գտնուէր Վաղարշապատի եկեղեցին , յետոյ էջմիածնայ մատենադարանը փոխադրուած) :

Գարեգին Սրբազան 1911-ին Փարիզ հրատարակուող 2օպանեանի «Անահիտ»ի 5-6 թիւերուն մէջ հրատարակած է այս ձեռագրէն մանրանկարներ :

1321-ին Կիւրեղ զբիւր կը գրէ Բրիտանական Թանգարանի թիւ 14 աւետարանը Մարտիրոս քահանայի համար հովանեաւ Գլաձորի Սբ. Ստեփաննոսին: Ձեռագիրը կը մանրանկարուի եւ կը ծաղկուի Թորոս Տարօնեցիէ ուժէ կան հետեւեալ յիշատակարանները: Էջ 9բ. «ղնկարադրող ս(ու)ր պատկերացս զթ(ո)ր(ո)ս յիշեա ի տ(է)ր»: Էջ 241բ. «Ձտառապեալ հոգի Թորոս. յիշեա ի տ(է)ր Յ(իսու)ս Ք(րիստո)ս»:

Մանրանկարներուն մասին ցուցակազիրը կը վկայէ որ «լաւ կատարուած են», կը յիշէ նաեւ որ առաքելոց մանրանկարները զարդարուած են ոսկիով:

Թորոս Տարօնեցի դարձեալ աւետարան մը կը ծաղկէ 1323-ին-«... ՉՀԲ յարեթեանս տուժարի, յաշխարհակալութի. մեծ ինքնակալ Խանին Պուսախտ կոչեցեալ, ի Թաղաւորութ(թ)ե(ա)ն Հայոց Ղեւոնի, նստեալ գահն Կիլիկեցոց...»:

Ձեռագրին ստացողն է Նսայի Նչեցի ի յիշատակ իր վարժապետին Ներսէս Մչեցիի:

Ասոնք են Թորոս Տարօնեցիի յիշատակութիւնները: Էջ 7բ. խորանի տակ, կանանչ մեղանով, «Թ(որո)ս»: Էջ 10ա. նոյնպէս պէս «Ձնկարող Թ(ո)ր(ո)ս անարժան»: Էջ 90բ. մանրանկարի տակ. «Ձտառապեալ հոգի Թորոս. յիշեա ի տ(է)ր Յ(իսու)ս Ք(րիստո)ս»: Էջ 225բ. Յովհաննու պատկերին տակ. «Չմեծ բարունապետ Նսայիսս եւ զծնաւդսն իւր յիշեցէք ի տ(է)ր Յ(իսու)ս Ք(րիստո)ս: Եւ զծրող Թոր(ո)ս եւ զծնաւդսն իմ»: Էջ 276ա. Խաչելութեան մանրանկարին տակ. «Ձտառապեալ հոգի Թորոս յիշեա ի տ(է)ր Յ(իսու)ս Ք(րիստո)ս»: Յուսկ էջ 285ա. «Եւս եւ զանարժան Թորոս ի Տարօնոյ քաղաքէ Մշոյ եւ զծնողսն իւր յիշեցէք ի տ(է)ր Յ(իսու)ս Ք(րիստո)ս, որ բազում աշխատեցաւ ի խորան, ի ծաղիկ եւ ի դշխազիր»: Գարեգին Սրբազան կ'աւելցնէ որ «Այս բոլոր յիշատակարանները գրուած են Թորոսի ձեռքով»: (Խաղբ. կամ Պոռչեանք Բ. մաս էջ 173-174:

Էջմիածնայ թիւ 505-560 ձեռագիրը ըստ յիշատակարանի Թորոսի գրչութեամբ: Լատինամերձ այս ձեռագրին մասին մենք պիտի խօսինք այլ առթիւ, Յովհաննէս Երզնկացիի մասին երբ մեր անտիպ աշխատութիւնը հրատարակենք: Հոս միայն յիշենք որ ձեռագիրը գրուած է 1325-ին «ի վանս Գլաձոր մօտ ի մեծ վարժապ(ետ)ն Նսայի. ընդ հովանեաւ սբ. ուխտին ըՄտեփանոսի», իսկ յիշատակարանին մէջ կը կարդանք «... եւ

զեղկելի եւ զտառապե(ա)լ հոգի թորոս որ զգիրս գրեցի. եւ զծնաւզան իմ եւ զհարա(զա)տ եղբարսն իմ յիշելոյ արժանի աւարէք ով սբ. ընթերցողք յ(ար)տասուածոր եւ մաքրափայլ աղաւթս ձեր առաջի զենլոյն Ք(րիստոս)ի Ա(ստուծո)յ մերոյ: Աղագեմ եւ խոշորութեանս անմեղադիր լերուք»:

Գարեգին Սրբազան գրիչը անյայտ կը նկատէ, մինչ յիշատակարանին այս մասը թորոս կը յիշէ: Սակայն ինչ որ մեզ կը հետաքրքրէ հոս այն է թէ այս թորոս գրիչը Տարօնեցին է թէ ոչ: Յիշատակարանին համաձայն մենք չենք կասկածիր որ անոր իսկ կ'աշխարհուի: Յիշատակարանին ոճը զայն անկասկած կ'ընէ թորոս Տարօնեցին իսկ ըլլալը:

Փերղալէմեանի կը պարտինք յիշատակարանը Աստուածաշունչի մը, որ 1881-ին Բաղէչի Ամբոլու վանքը կը գտնուէր*:

Ձ ե ո ա գ ր ի ն ե ր կ ա ր միշտակարանին համաձայն. «Արդ եղեւ սկիզբն զրութեան սորա ի Թվիս ՉՀԶ (1327) ի յամսեան մայիսի ի յերեքշաբթի՝ տօնի երեւման խաչին, ի վանս Գլածոր, յոր կոչի Աղբերց վանք, ընդ հովանեաւ սուրբ Նախավկային եւ սուրբ Գրիգորիս. եւ եղեւ աւարտ սմին ի սկըսեալ նոր ամին ՉՀԷ (1328) յամսեան Օգոստոսի հինգն ի տօնի սրբոց Վարդանանց: Եւ ետու գրել զսա ձեռամբ կուսակրօն քահանայի, իմաստուն գրչի եւ քաջ քարտուղարի Դաւթի Գետկեցոյ.» գրեալ Առաքել վարդապետ Հաղբատեցիի համար:

Այս ձեռագիրն ալ ծաղկեալ է թորոս Տարօնեցիէ որմէ կանսա յիշատակարանները: Եղեկիէլի մարգարէութեան վերջը. «Չտառապեալ թորոս գրիչ յիշեալ Տէր Յիսուս Փրկիչ»: Մարկոսի վերջը. «Առաքեալ Հաղբատեցի եւ բարունի ևս Թֆլիսի, աղօթք արա դու թորոսի, որ զգիրս ծաղկեցի»:

Խիստ ցաւալի է որ այս ձեռագրին վախճանը անծանօթ կը մնայ մեզ, որուն մանրանկարչական արուեստին մասին բնաւ զաղաւթար մը չէ տրուած:

Դարձեալ փերղալէմեանի կը պարտինք թորոսի մէկ ուրիշ ձեռագիր աւետարանին յիշատակարանը որուն հանդիպած է ան 1881-ին Բաղէչի Սբ. Սարգիս եկեղեցին: Յիշատակարանէն կերեւնայ որ թէ գրիչը եւ թէ նկարիչը թորոս Տարօնեցի իսկ էր: Ահա յիշատակարանը:

«Փառք անծնին հօրն լուսոյ»:

«Գրեցաւ սուրբ աւետարանս ի գաւառիս Ապահունեաց, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին եւ սրբոյն Սարգսի զօրաւա-

(*Մնդ. էջ 103-105):

րին եւ որդւոյ նորա Մարտիրոսին եւ սուրբ Գէորգայ զօրաւա-
րին. եւ ի թվիս մեծ հայոց ԶՀԹ (1330) :

յայտ դառնացեալ ժամանակիս ,
նեղութիւնս աղգի աղգիս ,
որ պահանջեն զգին հաւատիս ,
գլուով անտէր աղգ (... մաշած ...) կաթուղիկոս հայոց
տէր Յակոբ եւ թաղաւոր Լեւոն , նստեալ ի դահն Կիլիկեցւոց :
Իսկ տիրէր ամենայն աղգին նետողաց եւ բազում աղգաց Ղան
Բուսայիտ , ունելով ի ծովէն Պոնտոսի մինչեւ ի ծովն Կասպից ,
եւ մինչեւ ի դետն Ջահուն :

«Արդ աղաչեմ դամենեսեան , որք հանգիպիք աստուածա-
յին անտեացս , արժանի յիշման արասջիք զնկար գրիչս Թորոս
եւ զպապն իմ զՍիար եւ զհայրն իմ Սարգիս քահանայ , եւ զմայ-
րըն իմ Մարիամ , ի Տարօնոյ քաղաքէ Մշոյ , առաջի փրկագործ
մարմնոյ եւ արեան որդւոյն Աստուծոյ» : (Խաղբակեանք կամ
Պռոշեանք , Բ . Մաս էջ 175-176) :

Դժբաղդաբար այս ձեռագրին արուեստին մասին ալ բան մը
չէ ըսուած , եւ ո՞վ գիտէ ինչ եղած է ձեռագիրը այժմ :

Վենետիկի մեր վանքին թիւ 12 Աստուածաշունչը գրուած է
Թուղթի վրայ , բոլորգիր Ներսէս վարդապետի համար «որդի
Վահրամա , յաշխարհէն Տարուեալ , ի գաւառէն Սասնու , ի վա-
նացն Ղաղարու , ի գեղջէն որ կոչի Կոռ» : Գրչութիւնը կատա-
րուած Յոհաննէս Մշեցւոյ եւ Եփրեմ ու Դաւիթ կուսակրօն քա-
հանայից շնորհիւ : Գրչութեան վայրը թէեւ քիչ մը անորոշ հա-
ւանաբար ըլլայ Գլաձորու վանքը : Ստացողը Ներսէս վարդա-
պետ Սասնեցի կը յիշուի նաեւ ծաղկողի յիշատակարանին մէջ :
Էջ 349ր «Վարդապետն Ներսէս՝ յիշեալ յաղօթս զԹորոս ծաղ-
կող , եւ զպապն իմ Սիար եւ զհայրն իմ Սարգիս քահանայ , եւ
զմայրն իմ Մարիամ ի քաղաքէն Մշոյ» :

Ձեռագիրս որ գրուած է 1332ին ծաղկեալ է Թորոս Տարօնե-
ցիէ : Խիստ հաւանաբար երբ Թորոս մօտաւորապէս ութսու-
նամեայ էր :

Հ . Սարգիսեան սապէս կը նկարագրէ ձեռագրին արուեստը :
«ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ հին Կտակարանին մէջ ընդհանրապէս սակաւա-
թիւ են , ի բաց առեալ Սաղմոսն եւ Շապի , որոնց սկզբնաւո-
րութենէն դուրս՝ ամէն գլուխը եւ ստորաբաժանմունք իսկ
զարդադրերով կսկսին , որոնք միազոյն են՝ այն է ազօտ կար-
միր կամ բաց մանիշակազոյն : Իսկ Նոր Կտակարանին մէջ խիստ
շատ են , մարդադիր , թռչնադիր եւ զաղանադիր եւլն : ԽՈՐԱՆՔ
6 հատ են (տես թղ. 356ա-358բ) . ոմանք երկու , ոմանք եւ-

քեզ եւ ոմանք ալ միաձեւ կ'իտախորաններ են, որոնց ստորին թակաղակէն վար՝ փոխանակ սխեմերու՝ ուղղահայեաց բարակ դիժեր ձգուած են: Խորանները ամէնքն ալ աղօտ կարմիր՝ կամ ֆնարակային դոյն ունին. թէպէտ եւ պարզ, բայց շատ դեղեցիկ դրուագներով եւ նորակերպ թուղթներով եւ ձկնկուլներով. զարդարուած: —ԿԻՍԱԽՈՐԱՆՔԻ Թուով տասն. 5 հատը մեծ են եւ քառագոյն, այսինքն մութ կարմիր, կանանչ, կապոյտ եւ ֆնարակային կարմիր (տես թղ. 3ա, 360ա, 375ա, 400ա). Իսկ միւսները փոքր եւ աղօտ կարմիր: ԼՈՒՍԱՆՅԱԶԱՐԴԻՔ մեծադիրք եւ բազմադունեան՝ հալիւ թէ 4-5, յիշեալ մեծ կ'իտախորաններուն առընթեր: — ՆԿԱՐԻ ՀԿԱՆ առանձինն»: (Յուցակ էջ 118-119):

Հետաքրքրական է որ ցարդ ծանօթ գրեթէ բոլոր ծաղկումները եւ մանրանկարները Թորոս Տարօնեցի գործադրած է առանց ոսկիի, ընդհանրապէս քառագոյն: Սակայն բացառութիւն է Հալէպի 110 Տաղարանը՝ գրուած Թուղթի վրայ, նուրբ բոլորգիր: (Նաեւ Բրիտանական Թանգարանի թ. 14 աւետարանը 1321-ին Կիւրեղ գրչէն գրեալ Գլաձոր): Գլխաւոր յիշատակարանը էջ 377: «Հառաչմամբ սըրտիւ հայցեմ ի ձէնջ Ո՛վ մանկունք սբ. Երզնէից, եւ դասք լուսերամից. Յիշեցէք ի մաքուր յաղաթս ձեր. զանարժան նկարագիր ծրաղ Թորոս. Եւս եւ զհայրն իմ Մարգիս քահանայ ի Տարօնոյ եւ զմայր իմ Մարիամ, եւ զեղբայրն իմ Մարտիրոս քհ. եւ որ յիշէ յիշեալ լիցի յարքայութե(ա)ն Ա(ստու)ծոյ: Ի(թ)վիս (թուականը քերուած անըզգամ ձեռքէ մը) առ ըզգրաւ»: (Հալէպի ցուցակ էջ 189):

Յուցակագիր Արտաւաղդ Սրբաղան Միւրմէեան, որուն անծանօթ մնացած է գրիչ-ծաղկող Թորոսի ինքնութիւնը կ'աւելցնէ, «Թէեւ թուականը քերուած, բայց յայտնի է որ 1625-էն առաջ գրուած ու ծաղկուած է»: (Անդ) Համարձակ կրնանք ըսել որ 1330-ական թիւերէն է ձեռագիրս եւ դուցէ՛ աւելի ալ կանուխ: Կը սխալի ան երբ կ'ըսէ «Տեղի՛ անյայտ անկասկած Հալէպ»: Մինչ աւելի որոշ է որ Մուշ, Ապահունիք կամ Գլաձոր գրուած է ու ծաղկուած ձեռագիրս:*)

ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ Ամսագրի 1936 փետրուար թիւին (էջ 173-176) գրախօսականիս մէջ արդէն ճշդած էի չիօթութիւնը: Հ. Ակինեան ալ, թէեւ ոչ վճռականութեամբ, «Հանդէս Ամսօրեայ»ի 1935 Օգոստոս-Սեպտեմբեր էջ 441 իր գրախօսականին մէջ ուղած է ճշդել որուն մասին մենք վերը իր կարգին պիտի տեսնանք:

Նկատելով որ Թորոս Տարօնեցի հոս կը յիշէ իր Մարտիրոս եղբայրը իր քահանայ առաջին անգամ ըլլալով, կը խորհիմ որ իր կրտսեր եղբայրն է: Այս ենթադրութիւնս եթէ ճիշտ է, այն ատեն Թորոսի կրտսեր եղբայրը քահանայութեան հասուն տարիքին հասած էր երբ Թորոս կը գրէր ու կը նկարէր այս ձեռագիրը, շատ հաւանաբար երբ առնուազն յիսուն մը կար:

Յուցակազիր սրբազանը հիացմունքով կը խօսի ձեռագրին ծաղկումներուն եւ մանրանկարներուն մասին: «ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ՝ ոսկեղբուազ, ծաղկենկար թռչնագիր, երբեմն զարդագիր ազնուազոյն զեղարուեստով եւ զմայլելի նրբութեամբ, յար եւ նման մեր թիւ մէկ աւետարանի սկզբնատառերուն. — ԼՈՒՍԱՆՅԱԶԱՐԴ՝ բազմաթիւ են, ոսկեղբուազ, նուրբ եւ նկարէն: Ծիածանային ծփանք մը կայ բոլորին ալ մէջ. արիստոս որ խոնաւութեան տակ մասամբ գունաթափ եղած են, եւ անղգուշութեամբ կտրատուած նոր կաղմի պահուն. — ՄԱՆՐԱՆԿԱՌՔ՝ սկիզբը հատ մը, կիսովին քայքայուած. բայց մնացածէն իսկ կարելի է դիւրաւ դատել անոր զեղարուեստական նուրբ արժէքը. համակ ոսկեղբուազ, կիտուածանման...» եւլն: (Էջ 187):

Ինչպէս ըսի ինչ որ բացատրիկ է ծաղկումներուն եւ մանրանկարներուն ճոխ եւ ոսկեղբուազ ըլլալն է: Փոխանակ քառագոյն, թեթեւ ծաղկումի եւ մանրանկարի մէնք Հալէպի այս թիւ 110-ին մէջ կը գտնանք «կիտուածանման» աշխատանք: Արդ բնական է պահ մը նոյն իսկ տարակուսինք որ մանրանկարները եւ ծաղկումները յետոյ ոսկուած են, երեւոյթ մը որ դժբախտաբար կը պատահի հայ ձեռագրաց մէջ: Սակայն ատիկա ստիպուած ենք մերժել քանի որ Թորոս այս ձեռագրին մէջ երկու տեղ ՈՍԿԵՆԵՂՈՎ ԻՍԿ յիշատակագրած է: Էջ 114 «Տր. յս. քս. Ած. մեր ողորմեա՛ մեղապարտ գրչի Թորոսի եւ նկարչի եւ ծնաղաց մերոց ամէն»: Եւ դարձեալ էջ 241՝ «Տր. յս. ողորմեա մեղապարտ գրչի Թորոսի ամէն»:

Ուրեմն անտարակոյս ձեռագիրը ոսկոյն նոյն իսկ եղած է Թորոս ինքն: Եւ ասիկա դուցէ բացատրուի, որովհետեւ ըստ երեւոյթի ձեռագիրը նոյն իսկ ինքզինքին համար պատրաստած է: Ահա այդ պատճառաւ Թորոս Տարօնեցի իրեն գրեթէ անսովոր շուրջութեամբ ծաղկած է այս ձեռագիրը:

Միջանկեալ հոս աւելցնենք որ ըստ Արտաւազդ Սրբազանի Հալէպի թիւ 1 ձեռագիր աւետարանը Թորոս Տարօնեցիի տա-

աղարանին արուեստին բաւական նմանութիւն ունի: Ըստ իս աւելի հաւանական է որ թիւ 1-ը ծաղկողը օգտուած՝ ըլլայ թիւ 110 ձեռագրէն մանաւանդ որ երկու ձեռագրաց տէրերն ալ եղած են նոյն ընտանեաց անդամները: Բնական է որ խնդրին վերջնական պարզումը կը կարօտի համեմատական լուրջ քննութեան, որ առ այժմ անկարելի է:

1346-էն է Թորոս Տարօնեցիէ մեր վերջին ծանօթ գործը: Էջմիածնայ թիւ 2239-2187 ժողովածուն ունի յիշատակարաններ էջ 163ր., 230, եւ 244ա. ուր կը կարդանք: «Չստացող օբ. ասացուածոցս զՄարտիրոս քհ. Սանահնեցի եւ զԺրօղ Թորոս Տարօնեցի աղաչեմ զձեզ յիշեցէք զմեզ մաքուր աղօթիւք ի թրւիս հայ. 222 (1346)»:

Ստիպուած ենք այսքանով ալ փակել Թորոս Տարօնեցիի կենսագրութիւնը: Իբր վերջաբան կենսագրութեան այս մասին յառաջ կը բերեմ Հ. Ն. Ակիւնեանի վերոյիշեալ դրախտականէն հետեւեալ հատուածը: «Ինչ կը թուի թէ (Հալէպի թիւ 110 տաղաբանի Թորոսը) նոյն է համանուն Տարօնեցի նկարիչ-գրողին հետ. որ 1290ին ի Դրաղարկ էր, 1311ին, 1317ին, 1321ին եւ 1346-ին Գլաձոր: Ըստ այսմ Մանրուսմունքիս (Հալէպի թիւ 110) գրչութիւնը կ'իյնայ 1290-1346 տարիներու մէջ. գրուած է կամ ի Դրաղարկ եւ կամ ի Գլաձոր. ուստի ոչ անկասկած Հալէպ»: (էջ 441: 1311-ին կը յիշուի Թորոս Սարկաւազ որ մենք դեռ չկրցանք Տարօնեցիի հետ նոյնացնել):

Կերեւայ որ Հ. Ակիւնեանի անծանօթ մնացած է 1284-էն Թորոսի գրչութիւնը ինչպէս որ մեր այս աշխատութեան ըսկիղքն իսկ տեսանք, որով Թորոս Տարօնեցւոյ տուած իր ժամանակամիջոցը պէտք է սկսի գոնէ 1284-ով եւ ոչ թէ 1290-ով:

Դժբախտաբար ինձի անծանօթ կը մնայ 1290-էն յիշատակութիւն Թորոս Տարօնեցիի Դրաղարկ գտնուելուն մասին: Գուցէ Հ. Ակիւնեան ծանօթ է սակայն կրնայ ըլլալ որ իր Թորոսը ի Դրաղարկ ըլլայ նոյն ան Թորոսը որ 1299-ին դեռ գրչու-

Թեամբ կը զբաղէր ի Դրազարկ, ուր կը գրէր Սաղէմի 24 Աւետարանը: Գուցէ այս Թորոսը Տարօնացիի հետ նոյնացնելու տեղ նոյնացնելու ենք Թորոս Թափրոնցիի կամ Հռոմկլայեցիի հետ:

Դարձեալ ինձի անծանօթ է Թորոսէ յիշատակ 1311ին ի Գլաձոր ինչպէս որ Հ. Ակինեան կը յիշէ, որ սակայն իր կարգին կը մոռնայ 1314-էն Մխիթար Երզնկացիի ձեռագրին ծաղկումը Թորոս Տարօնեցիէն: 1317 եւ 1321էն ինձի ալ ծանօթ են Թորոս Տարօնեցւոյ գործերը ի Գլաձոր. որոնց մասին արդէն խօսեցանք: Հ. Ակինեան մոռցած է յիշել 1323, 1325, 1328, 1330, 1332 թուականէն Թորոս Տարօնեցիի գործերը Ապահունիք եւ եւ Գլաձոր սակայն կը յիշէ 1346-էն հատ մը դարձեալ Գլաձոր: Թորոս Տարօնեցիի իրապէս կենաց եւ գործունէութեան խիստ երկար շրջան մը տալու ենք, 1284-էն 1346 արտադրող 62 տարիներու պատկառելի անջրպետ մը եւ գոնէ՝ իննսունամեայ կենաց ընթացք մը:

* * *
* * *

ԹՈՐՈՍ ՏԱՐՕՆԵՑԻ ԵՒ ԻՐ ՏԱՂԵՐԸ

Մեր տաղարաններուն եւ հին ձեռագիրներուն մէջ կան խումբ մը տաղեր որոնք միշտ կը վերջանան «գերի թորոս» կամ լոկ «թորոս» ստորագրութեամբ: Սակայն ինչպէս իր կարգին պիտի տեսնանք իր մէկ տաղը որ կսկսի:

Տէր արարիչ արարածոց . . .

Եւ հոս ներկայացուած է իբր է. տաղ Սաղէմի թիւ 3057-էն առնելով ուր այդ տաղը ունի «Տաղ ի Թորոսէ Մշեցոյ ասացեալ» խորագիրը, մինչ Վիէնայի Մխիթարեանց թիւ 344 տաղարանին մէջ * (էջ 794), որ ըստ ցուցակագիր Հ. Տաշեանի ԺԶ կամ ԺԷ դարու ձեռագիր մըն է, նոյն տաղը ունի «Ի Թորոսէ Տարօնեցոյ ասացեալ» խորագիրը, եւ երկու ձեռագիրներուն մէջ ալ տաղը կ'աւարտի

«Գերի թորոս մըտօք յիմար,

Մեղօք դարձեր եւ կունահքար . . . եւլն. (Անդ):

Գուցէ առարկուի թէ մինակ մէկ տաղի մը խորագիրը չի բաւեր «Թորոս» կամ «գերի թորոս» ստորագրեալ տաղերը Թորոս Տարօնեցիին ընծայելու: Եւ բարեբաղդաբար մենք վերի այդ փաստին կրնանք աւելցնել ուրիշ յարակից պարագաներ ալ ցոյց տարու որ «գերի թորոս» տաղասացը նոյն իսկ Տարօնեցին է:

Նախ սովորական երևույթ մըն էր մեր մօտ մեծանուն տաղասացներու ծագկող կամ նկարող ըլլալն ալ: Օրինակ Մկր-

տիչ Նաղաշ Եպիսկոպոս Ամթեցին, Գրիգորիս Կաթողիկոս Աղթամարցին, Զաքարիայ Եպս. Գնունեցին, Յովնաթան Նաղաշը եւ ուրիշներ որոնք թէ նշանաւոր տաղասացներ եւ թէ տաղանգաւոր ծաղկող-նկարողներ էին, որոնց թէ տաղերուն եւ թէ մանրանկարներուն ծանօթ ենք։ Ուրեմն զարմանալի ոչինչ կայ եթէ Թորոս Տարօնեցի ծաղկող-մանրանկարիչ ըլլալով հանդերձ ըլլայ եւ կարող տաղասաց։

Ինքը ժուժկալ է եղած յիշատակարաններու գրչութեան մէջ, յաճախ բաւականանալով միայն իր անուան յիշատակութեամբ։ Սակայն իր տաղասացական բնատուր ձիրքը երբեմն իր կարճ յիշատակութեանց մէջ ալ իր գրչին տակէն սպրդած են։ Օրինակ Ամրտուլու վանքը գտնուող Աստուածաշունչին մէջ որ գրեալ է Դաւիթ Գետկեցւոյ կողմէ Առաքել վարդապետ Հաղբատեցիի համար, 1328-ին ի Դլաձոր, Թորոս Տարօնեցի ունի երկու համառօտ ինքնագիր յիշատակութիւններ, եւ ատոնցմէ մին իսկ չափազրեալ է սապէս

Առաքեալ Հաղբատեցի
եւ րաբունի ես Թֆլիսի,
աղօթք արա դու Թորոսի,
որ զգիրքս ծաղկեցի։

Դարձեալ Բաղէշի Ս. Սարգիս եկեղեցին գտնուող աւետաբանը, Ապահունիս գրեալ Թորոսի իսկ ձեռքով եւ անկէ ալ ծաղկեալ, ունի մասամբ անեղծ յիշակարան մը ուր ի մէջ այլոց տաղաչափեալ կը կարդանք

յայս դառնացեալ ժամանակիս, (1330)
նեղութիւնս աղգի աղգիս,
որ պահանջեն զգին հաւատիս,
գոլով անտէր աղգ (..մաշած...):

Յարկ ստիպուած ենք այսքանով ալ բաւականանալ ընդունելու համար որ Թորոս Տարօնեցի տաղասաց էր, եւ իրն են այն տողերը որոնք մեզի հասած են «գերի Թորոս» կամ միայն «Թորոս» ստորագրեալ։

Ես հոս կը հրտարակեմ եօթը հատ Թորոսի տաղերէն։ Ասոնք են միայն ինծի ծանօթ իր տաղերը։ Անտարակոյս ըլլալու են նաեւ ուրիշներ որոնք հետզհետէ յայտնուին։

Ա.

Տաղ ի վերայ Հողոյ Ասացեալ :

Ի մէջ մեղաց եմք մուրեր .
Յաստընվորիս կու դործենք չար ,
Այլ վի զա(ստուա)ծ բարկուցաք ,
Որ սըրտին եկեր զիժար :

Զցասումն երեր ի վերայ աշխարհիս .
Ալվի կուտայ զերկէրն յիրար ,
Զինչ որ արար զՍողոմ զԳոմոր .
Քան ըվնինուէ ու այլ պեթէր :

Ի յանդընդոց զերկիր շարժեց .
Շատ շինութի(ւն) արար աւեր ,
Հանց մեծամեծ ցասումն եցոյց ,
Դեռ ի մեղաց չենք վախենար :

Այնեղընկան ամուր քաղաք .
Իսկի չունէր առնելու ճար ,
Զբոլոր պարիսպն ի չուրջ ածեց .
Զգըլուխն տարաւ ի հիմն ի վար :

Հանցեղ քակեց եւ աւերեց .
Երիս անցուց զքաղաքն ի վար ,
Անասելի մարդ կոտորեց .
Յորս էր թըւով տասըն հաղար :

Շատ մի ըստանեց մեծ խոճանին .
Այն որ ունէր ըրըստարար ,
Շատ չարագործ եւ շատ բարի .
Շատ մեղաւոր եւ շատ արդար :

Շատ հունէրպէնտ փէչաքեարներ .
Կըտրճվորաք մըտաւք ճարտար ,
Շատ մի ըսպանեց կին գեղեցիկ .
Ճոհար ոսկուն են պարապար :

Ձամէնն յիւր տունըն խափանեց .
Այն ա(ստուծո)յ էր մեծ հընար ,
Ողջ էն անմեղ քրիստոնեայքն .
Իսկի չեղաւ փախչելու ճար :

Ողջ էն անմեղ կաթնակերքն .
Որ կու հեծեն դառն ու դիժար ,
Ծառն ու տունկն չեն լալի .
Բայց թէ չթող սլտողուն համար :

Պարոնն զիւր քաղաքն ձգեց .
Մինչ ի Բաբերթ դնաց չափառ ,
Պուկեն վէրէմ սանդալ խէսլար .
Տէկիլ ստախուռլայ ու հաքսար :

Հախտան կէլտի պիպէ դաւալ .
Էրզընկայ օլտի տէրպէտէր ,
Պէյլէ դավալ կեւրմէմիշ իտիմ .
Հիշ կեւրունմէղ չարսու պաղար :

Պու կիւն նազուկ իկիթէր .
Տամլար ալթընտայ նէշէ վար ,
Կալմատի կանճուն ւ արաստայ .
Հիշ կեւրունմէղ չարսու պաղար :

Եղբայրք ամէնքդ գիտացիք .
Որ ի մեղաց զայս բանս արար ,
Այս քան ըզմահն ու այլ ցասումն .
Յօրէ կանցընէ գերիլիւ ւ աշխարհ :

Ձայնչափ չարիքդ որ կու նայիս .
ԳեՐԻ ԹՈՐՈՍ մըտօքդ յիմար ,
Գնայ լալով խոստովանեց .
Լեղուով արէ զմեղքդ ի խրատ : (*)

(*) Ձեռագիր անձնական ձեռագրաց հաւաքածոյի 1678—1681—ին գրեալ «յըստամբօլ», ձեռամբ սուտամուն Յովանէս Իրիցու: Էջ 71բ—72ա:

Այս տաղը որ ինչպէս տեսանք Երզնկայի պարիսպներու քիւղուղումին եւ 10,000 երզնկացիներու դետնաթաղ մահուան մասին կը խօսի, Երզնկայի բաղմաթիւ չարժերէն միայն 1287ի չարժին կը համապատասխանէ: Ես թէ տաղին եւ թէ երկրաչարժերուն մասին արդէն երկար կը խօսիմ իմ անտիպ բաղմաչխատ եւ մեծածաւալ ԵԿԵՂԵԱՅ ԳԱԽԱՌԻ պատմութեանս մէջ: Տաղասացը՝ «դերի Թորոս» Տարօնեցին խի ըլլալու է, որ կերեւայ թէ Երզնկայ կամ շրջակաները կը գտնուէր 1287-ին:

. * * *

Բ

Երդ վ(ա)ս(ն) Ազահու(թ)ե(ան) ի Թորոսէ:

Աղտեղացա խաւար մեղաւք.

Քան ըզկին պոռնիկ արախու,

Մոռացայ զուխտն ա(ստուա)ծեղէն.

Վ(ա)ս(ն) մեղաց ւ անչափ չարու:

Ազահութի(ւ)ն է զիս պատեր.

Զօրնն դատիմ հետ զրկելու,

Հանց ժողովեմ զայլոց թարախ.

Զինչ որ հայի գաղանն որսու:

Հող մարմընոյս ի կեր կուտամ,

ո(ւ)լ(էս) դարձիւ արեանարբու,

Բերանս եղեր արեան թաթախ.

Ք(ա)ն զղաղանացն ի դէմ դիչու:

Զօրն ի զրկել եւ յափշտակել.

Զաչերս ածեմ ք(ա)ն ըզգայլու,

Որ չեմ ջոկեր զս(ուր)բն եւ զանս(ուր)բն.

Կամ բաժաներ զչարն ի բարու:

Հանցեղ եմ ես ազահացեր.

Դէմ զրկանաց ճաշակելոյ,

Ք(ա)ն դարընխում հաւ մսակեր.

Որ զոսկորն ի հետ կուլ տանու:

Ձմարմինս արի մեղաց ամպար .
Ձինչ ժողովէ մ(ա)րդն ու լընու ,
Ձաստընուորի կեղտ ու թարախ .
Եւ զմաղլամէն զամէնն տանու :

Ձայս ամպարեալ մեղքս որ ունիմ .
Որ եմ բցեալ նման խորու ,
Արջու նման եմ անսիրտի .
Ձինչ որ թաղէ զգէշն ի խորու :

Արջն է աղահ ք(ա)ն զամէն դաղան ,
Որ ապրած է ամէն դիշու :
Ձի խնայեր դեշք եւ ի խոտ .
Ոչ ի պտուղ ամէն ծառու :

Նոյնպէս եմ ես աղահացեր .
Դէմ զրկանաց ճ(ա)շ(ա)կելու ,
Լերանց նման մեղք եմ կուտեր .
Ճարակ չկայ թեթեւնալու :

Աստընուորիս գիրկ եմ ածեր .
Ճանկ եմ շիներ ք(ա)ն զարծըու ,
Որսամ զամէն մեղք ու չարիք .
Եւ ժ(ո)ղ(ո)վեմ վ(ա)ս(ն) ապրելու :

Ո(ր)պ(էս) մըջեմն ու ժ(ո)ղ(ո)վէ .
Եւ զմըկնափոր տեղն լընու ,
Կուտէ անչափ եւ անհամար .
Բերէ ըզլիւղն յամէն խոտու

Այսպ(էս) եմ ես աղահացեալ .
Ձրկանս մեղաց եւ նախանձու ,
Լերանց նման մեղք եմ կուտեր .
Բ(ա)ղ(ու)մ ո(ր)պ(էս) զաւաղ ծովու :

Ծանրադնաց բեռ ու չալակ .
Եւ վերուցեր չէ թընդալու ,
Նաւի նման զարդեմ եղեր .
Հասեր ի ժ(ա)մն ընկզմելու :

Մեղք որ երկիր եմ թագուցեր .
Բեռն եւ շալակ ծանրանալու ,
Ո(ր)պ(էս) կապար էծանրագոյն .
Զինչ ժողովեն զինքն ի հողու :

Անուն բարի կոչեն յերկրի .
Թէ չէ նախնոյն ա(ստուա)ծայնու ,
Բարի անուն կոչելն է չար .
Ով բարձրանա առջեւ մարդու :

Վկայ բերեմ զաւետարանն .
Որ քարոզէ յամէն ժամու ,
Որ բարձրէ առ(ա)ջի մ(ա)րդկ(ա)ն .
Պիղծ է առաջին աստուծու :

Հանց եղէ ես ոռտ կեղծաւոր .
Որ եմ նման փարիսեցու ,
Գործով խաւար եմ զայրացեալ .
Բանիւ թըւիմ մ(ա)րդկ(ա)ն հաճու :

Արաբացի դա(յ)լու նման ,
Սպիտակ բրդով նման մաքու ,
Ներքոյ եմ դայլ յափշտակող .
Ճանկ եւ ըղունկ ք(ա)ն զարծըու :

Երբ Գաբրիէլ փողն դոչէ .
Պառնեն մեռեալք յայտրմ հողոյ :
Փ(ո)ղ(ո)վէ զամէն ասարերք :
Ի ցամաքէ եւ ի ծովու :

Հանին յանցեղ մեծ հրապարակ .
Որ կարկամի ամէն լեղու ,
Վախեն յահեղ դ(ա)տ(ա)ստ(ա)նէն .
Զի շատ համար ունին տալու :

Ինձ ամ(ենայն) դիրք վկայեն .
Կրկին ածեն զիս յամօթու ,
Զիրկու թափուր մնամ դատարկ .
Երբ ամէն ոք զիւր պարտքն առնու :

ԳԵՐԻ ԹՈՐՈՍ մտօք յիմար .
 Քեզ դ(ա)տ(ա)ստ(ա)ն կայ և օր մահու ,
 Ի յայնմ ահեղ հրապարակին .
 Ինչ չատ համար ունիս տալու : (*)

* * *

Գ.

(Կարմրաւ) Ոտանաւոր . վ(ա)սն Դատաստանին Աւուրն
 հատուցման . չ(ա)րեացն զչարն . եւ բարեգործացն . զբա-
 րիքն : Որ վկայէ սբ . աւետարանն : Ար(ա)րե(ա)լ ի Թորոսէ :

Յորժամ տարերքն դըղըրդին .
 Երկիւքն և երկիր խոնարհանան ,
 Եւ կատարին կեանք եղելոց .
 Որ ար(ա)րածքս հիանան :

Լերինք բըլուրքըն խոնարհին .
 Ձէտ տափարակ տեղի դառնան ,
 Ո(ր)պ(էս) ծըխու ձանձախարիթ .
 Սեւագունին եւ դաշտանան :

Սարսեն ձկունք ի մէջ ծովուն .
 Ծովք դարհուրին և այլեօք ծփան ,
 Եւ ամ(ենայն) չունչք կենդանեաց .
 Որ ի յերեսս երկրի գեռան :

Դաւարին ամպք եւ տարերք .
 Ու խառնակի օդն եւ դողան ,
 Մէզն եւ խաւարն աղաղակէ .
 Յեւթապատիկ լուսոյ ծագման :

(*) Ձեռագիր անձնական ձեռագրաց հաւաքածոյ է , գրեալ
 1661-ին Մինաս երեցէ ի վառնա քաղաք (Պուլկարիայ) էջ 50ա
 -52ա . :

Յորժամ փայլէ յարեւելից .
Եւ երեւի յաղթող նշան ,
Քան զարեգակըն եւթնապատիկ .
Ի յառաջի իւր դ(ա)լստեանն :

Սարսափին տարերք երկրի .
Եւ արարածք յիւրմէ դողան ,
Երբ զօրութ(եամ)բ գայ եւ փառօք .
Նստի յաթոռ դատողակ(ա)ն :

Ունի այնպէս մեծ հրաւիրակող .
Յորժամ կոչէ ի դատաստան ,
Զի թողու մաղմի պակաս .
Զինչ որ , ի գլխոյ հերացն անկան :

Կրկին առնէ ար(ա)րչութի(ւն) .
Ի յառ(ա)ջին կերպն ի նման ,
Որ(պէս) պատկերս որ նորոգեաց .
Հանց կատարէ զամ(ենե)սեան :

Հողոյ առնու ըզհողացեալս .
Եւ ի ջրոյն խոնաւութե(ան) ,
Զօղն ըզհրովըն հաստատէ ,
Ի յառաջին կերպն ի նման :

Ժողովէ զամէն անդամք .
Որ ի յերկիր արտաքս անկան ,
Ի ծովու ւ ի ցամաքի .
Զինչ որ եղեւ է կեր ձկան :

Զոր ի լերինս ամփոփեցին .
Աւաղակաց սըրովն անցան ,
Հաւքըն խմէր ի յարենէն .
Եւ պատառէր ամէն գաղան :

Յարու(թ)ե(ան) կեանք պարգեւէ .
Յորժամ կոչէ եւ տայ հրաման ,
Զի թողու մաս մի պակաս .
Ի յանդամոցըն զոր անկան

Զինչ հնացե(ա)լ հանդերձ լինի .

Անսկիտացեալ և եղեր խոսան ,

Նորըզնորըն զարդարէ .

Ի յառաջին կերպն ի նման :

Հոգին ածէ ձայն մարմնոյն .

Թէ մի ննջեր եհաս հրաման ,

Կրկին առնէ ծանօթութի(ւն) .

Հանց ճանաչէ զինչ ազգական :

Տաղաւար լինի հոգին .

Հոգ մարմնոյն ք(ա)ն զապարան ,

Հ(ա)նդ(ե)րձի պէս ըզգեցուցէ

Վ(ե)ր(ա)յ քաչէ իբր ըզվրան :

Ոչ ճանաչի արու եւ էդ .

Մ(ա)րդ կատարին երեսնամեան ,

Գոյացուն առնու հոգին .

Հոգ մարմնովըն միանան :

Զինչ որ ունին անցանք ի հոգն .

Ծածուկ գործոցն թագստեան ,

Դժարակիր բեռունք լինին .

Ամէն զիւր տեղն ճանաչն տան :

Զերանաւէտ ձայնն որ լսեն .

Արժանաւորք և յետ անարժան ,

Տանի իմեծ հրապարակին .

Անդրէն ուր տան զպատասխան :

Կարկամի ամէն լեզու .

Ճարտարախօսքն յիմարանան ,

Յամօթոյ զէտ մոմ հալին .

Տարէկուսին եւ համբանան :

Ոյ է տէսեալ այնցեղ պ(ա)ր(ո)ն .

Կամ փատիւհա՜ ու մեծ տիւան ,

Որ զալարին երկինք և երկիր .

Քան զմաղաղաթի ի ծալլման : (*)

(-) ԺԶ . դարու վերջերը ապրող տաղասաց սարկաւազ Թոխաթցի իր «Տաղ Հոգւոյ Վերայ Ասացեալ»ի մէջ ունի խիստ նման տող մը «Կու գալարին երկինք որպէս մագաղաթ» : (Տես իմ ուսումնասիրութիւնս ՀԱՅՐԵՆԻՔ Ամսագիր , 1935 թիւ 11 , էջ 77ա . :)

Սարսափին սարերք երկրի .
Եւ արարածք համանդամայն ,
Յորժամ դիտի համարն ուղէ .
Ուր է լեզու եւ պատասխան :

Ուրախանան դ(ա)սք արդարոցն .
Այն որ կացեր ի պատուիր(ա)ն ,
Լեզու ունի ճարտարախօս .
Որ աներկիւղ զճուղապլն տան :

Իսկ մեղ(ա)ւ(ո)րքն յամօթ լինին .
Որ անպատրաստ եւ ծուլ կեցան ,
Օրինակին օտար դնդին .
Ի դիւական կերպն ի նման :

Ընտրէ դամէն դասք արդարոց .
Զոր հետեւողք են եւ արժան ,
Ի յառադաստ հօր մուծանէ .
Ի հարսանիսն անապական :

Հարիւրաւոր վաթսուներոր .
Ի երեսներ կիսամասնեան ,
Ն(ո)ք(ա) համար ունին տալոյ .
Գան եւ կանկնին ի դատաստան :

Հարիւրաւորքն եւ մարտիրոսքն .
Որ արիւնով մկրտեցան ,
Ներկեալ կարմիր ո(ր)պ(էս) քղամիթ .
Որ վերարկու էւ փրկչական :

Ն(ո)ք(ա) ժողովքն են արդարոց .
Եւ անկեւոց դ(ա)սուն փոխան ,
Կոչի ի վերինն էրուսաղէ)մ .
Ո(ր)պ(էս) դրախտն հանց պատւական :

Վաթսուկաւորքն են ճգն(ա)ւ(ո)րքն .
Որ են ա(ստուծո)յ համանման ,
Խստակրօն վարուք վարժեալ .
Եւ ի յաղօթլս տքնական :

Գոտէ մարտան դէմ ս(ա)տ(ա)նի .
Ջըուրձն կուոյ զրէհ հագան ,
Ձպահս եւ զաղօթս բերդ արին .
Ի ինքեանք ի մէջ անհոգ մտան :

Թողին ըզտունս եւ զհայրենիս .
Ի իյաշխարհէ հրաժարեցան ,
Վ(ա)ս(ն) սիրոյն ա(ստուա)ծային .
Ի յանբընակ լերունք ելան :

Սուսեր ածին դէմ ս(ա)տ(ա)նի .
Պատերազմին ո(ր)պ(էս) վահան ,
Մին կամէր կապել զհազարն .
Եւ այլք զբիւրն արին կոխան :

Ն(ո)ց(ա) զգրախտնէ պ(ա)տր(ա)ստեալ .
Որ ի լուսոյ շինեցին խորան ,
Առագաստ լուսոյ պըճնեաց .
Եւ արար պէսպէս կայեարան :

Առաքինեացն է պատրաստեալ .
Անցաւորիս կենացս փոխան ,
Որք ու զանձինըս տանջեցին .
Խստակրօն վարուք կեցան :

Որք ըզգեցան քուրձ մաղեղէն .
Ս(ուր)բ եւ խոնարհ եւ հեղաջան ,
Ն(ո)ք(ա) զոսկեթելն Ահարոնի .
Ագուցանէ հանց պատմուճ(ա)ն :

Մարաւելոցն արբուցանէ .
Ի յաղբերէն անմահական ,
Ձհացն կենաց տայ քաղցելոց .
Եւ սիրողացն ածէ սեղ(ա)ն :

Որք արարին ողորմութիւն) .
Վ(ա)ս(ն) օրինաց չարչարեցան ,
Խառնին ի դունդ մարտիրոսաց .
Դասաւորին լինին արժան :

Որք սիրեցին զպաշտն եւ զաղօթս .
Եւ զամ(ենայն) վարք սրբութե(ան) ,
Խառնին ի դասս առաքիներաց .
Ի ս(ուր)բ երամն աջակողմեան :

Որք հեղութեամբ կացի ի յաշխարհս .
Ամէն մ(ա)րդոյ խ(ո)նարհ կեցան ,
Հետ ձաղախ(ա)ռն ս(ուր)բ երամին .
Բարձր ի յերկինս սլանան :

Այնք որ սիրեն զտ(է)րն ի սրտէ .
Եւ զիւր ընկերն յինքն ի նման ,
Տ(է)ր արարիչն ըզնայ սիրէ .
Եւ իւր տեսուն առնէ արժ(ա)ն :

Որք մեղօք ըզվարճքն ունին .
Չափահասակ կիսամասնեան ,
Չկաթն ի յարիւն են խառններ .
Չերկուքն ունին ի մի աման :

Անդր անջատեն զկաթն յարենէն .
Առնեն մաքուր եւ զանաղան ,
Չվարձն ի բարոյ յաման ածեն .
Չչարն ընկենուն ի բայ խոտան :

Վարճքն ի կշիռն է ծանրադոյն .
Չինչ բարութիւն(ւն) ունի սահման ,
Ո(ր)պ(էս) եւ հողն վայրաքարչ .
Որ ի վ)ե(ր(այ) ջրոյ լանկան :

Մեղքն ի կշիռն է թեթեւագոյն .
Թէ Ժ(ո)ղ(ո)վեն լերանց նման ,
Ն(ո)քա զփոշի առ(ա)ջի հողմոյ .
Որ ի հոսելըն վերանան :

Հանց պատուակ(ա)ն է եւ արհիւ .
Վարձքն ի կշիռ դատողական ,
Թէ լինի հատ մանանխոյ .
Նա կըշռեն ի դէմ լերան :

Ով է տեսեր հանց դատ(ա)ւ(ո)ր . .
Կամ յիւր(ա)ւի հանց դ(ա)տ(ա)ստ(ա)ն .
Որ չկորի մալմի գլխոյ .
Զրկանքն ի տէրն դառնան :

Որք որ սակաւ մի վարձք ունին .
Եւ թանձրամած մեղօք հեծան ,
Զմեղս ի վ(ե)ր(ա)յ մեղաց կուտեն .
Սակաւ վարձուցն մերկանան :

Մի անգամ խօսի ա(ստուա)ծ .
Եւ ղերկու ձայնն լւան ,
Մեղաւ(ո)ր(ա)ցն եւ արդ(ա)րոցն .
Որք ըզհատուցումն դործոցն տան :

Այսպէս խօսի հետ արդ(ա)րոցն .
Եկայք ի հօր իմ օթեւան ,
Ժ(ա)ռ(ա)նկեցէք ըզպատ(րա)ստե(ա)լն .
Եւ ղանըսպառ ուրախութե(ա)ն :

Այսպ(էս) խօսի մեղ(ա)ւոր(ա)ցն .
Զեմ ճ(ա)ն(ա)չեր չէք իմ արժան ,
Հանէք ի խաւարն արտաքին
Զծ(ա)ռ(ա)յքդ որ չար են ւ անպիտան :

Մեղ(ա)ւ(ո)րքն յամօթ լինին
Բայց ի սղոյ մէջըն կենան ,
Ո(ր)պ(էս) զոչխարըս մոլորեալ .
Որ ի դայլոցըն վշտանան :

Ն(ո)ք(ա) են հօտ ս(ա)տ(ա)ն(ա)յի .
Որ ժ(ո)ղ(ո)վէ դձախակողմեան ,
Ն(ո)ց(ա) զդժոխսն է պ(ա)տր(ա)ստեալ .
Անուր հարիւր հաղար հեծան :

Թանձր արիւնէ ծով է կապեր .
Ի մ(ար)դէ(ա)նէ մեղքն որ ծնան ,
Յանկացողացն անքուն որդունքն .
Ո(ր)պ(էս) ձկունք ի ներս լողան :

Անշէջ խաւարն դառնալոյն .
Ի անանց տանջանքն որ մորմքան ,
Տոչորին անշէջ հրով .
Բայց ժամ(ա)ն(ա)կն է անվաղճան :

Լերանց նման լինին կուտոց .
Ձէտ հիւանդի եծունն դան ,
Ի բաղմութե(ան) թանձրանալոյն .
Ծովն յարենէ ալեօք ծփան :

Կան առասպել եւ ահաւոր .
Չար ատամունքն որ կափկափման ,
Ք(ա)ն դանջատելն ի ստեղծմանէ .
Ի Քեռինոս կղզինն իջան :

Անքուն որդունքն անդընդային .
Յարեան ծովու մէջն լեղան ,
Որ ս(ա)տ(անա)յէ սնուցեր
Ք(ա)ն յիշատակ յետեւ անցման :

Աչքն է որդան դլ(ու)խն օձու .
Ն(ո)ց(ա) թեւերն ո(ր)պ(էս) ձկան ,
Եւ միւս դլ(ու)խն է առիւծոյ .
Որ պ(ա)տ(ա)ռէ ք(ա)ն զչար դադան :

Կայ հրեղէն չար վիշապունք .
Ի բերանոցըն հուր շընչան ,
Չար ատամունքն է դադանի .
Աչքն ի յամպոյ վալլակ նման :

Բերին դդ(ա)սք մեղ(ա)ւ(ո)ր(ա)ցն .
Արեան ծովուն մերձ յանդիման ,
Թնդան որթղունքն անդընդային .
Եւ ելանեն մօր յերեւան :

Ազդի ազդի ձայնիւ դռչեն .
Եւ աղ(ա)ղակ ու ճիչ բառնան ,
Երեից ի պէս փափաղանօք .
Թէ հանա մեր ծնողքն եկան :

Ըստ իւրաքանչիւր ձայն դռչեն .
Կանչեն ճընչեն եւ մոմռան ,
Ք(ա)ն զթանճրամած ամպո դոռան .
Որ կայծակախ(առ)ն որոտան :

Հանց կափկափէն զչար ատամուռնքն .
Ազդի ազդի բերան բանան ,
Ո(ր)պ(էս) որոտ դարնանաին .
Ք(ա)ն զկարկտի ջախիւն դան :

Զինչ ոչխարի ժ(ո)ղ(ո)վք լինի .
Որ դառն ըզմ(ա)յրն ճանչնան ,
Հանց ճանչեն զիւր(եան)ց ծնողքն .
Որ ի յերկրի մեղօք ծընան :

ԹՈՐՈՍ յիշէ զօրն ահադին .
Երբ ժ(ո)ղ(ո)վին ի դատաստան ,
Ի յայնմ ահեղ հրապարակին .
Ուր է լեզու եւ պ(ա)տ(ա)սխ(ա)ն : (*)

* * *

Դ.

Պատմու(թ)ի(ւն) Երկոտասան Հողմոց ասաց(եալ) ի Թորոսէ

Ի յետ ստեղծմանն ար(ա)րածոց .
Որ քոյեացոյց զայս ամենայն ,
Օդոց ետուր իշխանութի(ւ)ն .
Հողմուռնք ամեն արար սահման :

Զորս առաքեաց ի հ(րե)չ(տա)կ(ա)ց .
Զամմէկ պարզեւ ետ մի կողման ,
Զն(ո)ս(ա) սփռեալ բաղկատարած .
Կան հաստատեալ ի կանկլման :

(*) Ամդ Էջ 41բ—48ա . :

Ի յառաջի տ(եառ)ն ա(ստուա)ծ .
Եւ ի երկիրըս գոյանան ,
Արեւելից արեւմտից .
Եւ հիւսիսոյ եւ հարաւեան :

Սաղմոս ի էլն ի հարաւոյ .
Եւ սարսիւն արեւելեան ,
Էլանիէլըն հիւսիսոյ .
Եւ Զուրիէլն արեւմտեան :

Սոքա հնչմունք (*) եւ աշխարհի .
Ո(ր)ս(էս) հողմունքն եղեմական ,
Որ ի դրախտըն տարածին .
Աղնիւ շնչմունք անմահական :

Յայտնեն դամէն անուշահոտ .
Յանուշ քըրքանց վայելչական ,
Բոյսք ի ծառոց եւ ի տընկոց .
Եւ ի ստղոցըն զանազան :

Ի յամ(ենայն) վայելչու(թ)ե(ան)ց .
Եւ ի ծաղկանցըն զանազան ,
Յայս օրինակս ունին խ(որ)հ(ուր)դ .
Որ ի դրախտ աշխարհիս կան :

Որ դառանկիւնըս ծաւալեն .
Այսպ(էս) հողմունքս որ եւ նման ,
Ի հ(րե)շ(տա)կ(ա)ց որ եւ չոր(որ)դ .
Որ ի յոլորտ աշխարհիս կան :

Ըստ իւրաքանչիւր դձայն շնչեն .
Զերիս հողմունս դձայն յարուցանեն ,
Զխուիւ փոշի որ ի յերկիր արձակեցան .
Դ(ա)րձ(եա)լ զերկիր հոսեն հողմով :

Զոր ւ ի խռիւն մերձենան .
Տապալի դամ(են) հասակ երկրի .
Մինչեւ ի յօղըս վերանան : (**)

(*) Գուցէ սխալ գրուած է «հողմունք»ի տեղ :

(**) Հոս քիչ մը խառնակ եւ պակասաւոր է : Գրչուքնեմն վերջ ուրիշ մը ուզեր է սրբագրել : Իսկ գրիչը լուսանցքին կը գրէ «Պակաս էր յօրինակս չկար» :

Նախ արձակէ զՍաղմոսիէլ .
Երբս հողմունս զանազան ,
Որ աշխարհիս ի ըսկիզբն եղեւ .
Ի յարարէէն եղաւ սահման :

Սոյնս(էս) զայժմուս օրինակէ .
Զէտ զառաջինն զապագայն ,
Որ տարածին երեսս երկրի .
Ո(ր)ս(էս) ներքինքն որ հիմն եղան :

Ելանէ Նօտոս քամին .
Այս առաջին եղեւ սահման ,
Գարնանային ըսկիզբն եղեւ .
Նախ քան զհողմունս երկոտասան :

Յերկու սահմանս տարածի .
Գարնանային եւ ձմեռան ,
Ս(ո)վ(ալ) էութե(ան) սկիզբ եղեւ .
Որ ամ(ենայն) ամսօք յղանան :

Եւ որ Նօտոսն ելանէ .
Որ բորբոքի ի ժամ դարնան ,
Որ առաջի ն(ո)ր(ա) հալին .
Սառն եւ եղեմն վերանան :

Գալ ի Նօտոսն որ առաքէ .
Ի Յոռիաս հողմն ի նման ,
Պճնին ամէն բոյս եւ ծաղիկ .
Եւ սար ու ձոր եւ անդաստան :

Այն Սարսիէլն որ արձակէ .
Ըզկիկիսան արեւելեան ,
Որ էութե(ան) ըսկիզբն առնէ .
Նովաւ ամէն ամս յըղանան :

Արձակէ Զապէլիօխոտն
Որ է սաստիկ եւ խրոխտական ,
Ճակատամարտ երկրորդ դիմօք .
Խըրոխտալուր ձայնիւ դռան :

Եւ կայծակունս հատանի .
Շառաւեղօք փայլակնանան ,
Նովաւ զերկիր պատուհասէ .
Ի յերկրածին աղզս ամ(ե)ն(այն) :

Ելանէ Եւրօս քամին
Որ է շրնչմունք արեւելեան ,
Ի յառաւօտըս տարածի .
Անուշահոտ բերէ մ(ա)րդկ(ա)ն :

Գայ էլիէլըղթր ասկի ասկիասն .
Վիշտ աշխարհի դառնա նման ,
Սառն եւ սահման ար(ա)ր հողմով .
Յաշնան աւուրք եւ ի ձրման :

Ելանէ Ապարքտիասն .
Եւ բորբոք ի Ժ(ա)մ ձրման ,
Նա է որ զսառն ունի պտուղ .
Եւ ձի(ւ)նարեր է անխ(ա)փան :

Արձակէ լըՎօռիասն .
Որ բորբոքէ ի Ժամ դարնան ,
Նախ դիարկուտն ունի պտուղ .
Եւ անձրեւացն ունի սահման :

Ելիփօսն առաքէ զՈւրիէլ .
Ի Ժամանակս աւուր դարնան ,
Տանի դամէն ամպ յարեւելս .
Նովաւ երկիր պայծառանան :

Ելանէ Զեփուր քամին .
Եւ խաղաղէ ւ առնու խափան ,
Սպառնէ դամէն սառն եղանակ .
Ի աշխարհէ որ ջերմանան :
Գայ Այդեստէսն ամառնային .
Հնչէ ի դաշտ եւ անդաստան ,
Պճնէին ամէն բոյսք եւ ցորեան .
Եւ պտղատուքն առատանան :
ԹՈՐՈՍ պատմէ զազնիւ հողմունքդ .
Որ են թվով երկոտասան ,
Ի հ(րէ)շտ(ա)կ(ա)ցըն տարածի .
Հնչմունք յոլորտ աշխարհիս կան :

Այս պ(ա)տուհ(ա)սք են յիմ(ա)ցիր .
Որք զօղանջեն ւ յիմ(ա)րան(ա)ն ,
Ով որ քամուն յիշոցք ասէ .
Նա զ Կայէն եղբայրսպան : (*)

(*) Ամդ էջ 52ա—54ա . :

Գիտական պարունակութեամբ այս տաղը ցոյց կուտայ որ
Թորոս հետաքրքիր եւ ուսեալ էր :

Վստահօրէն իրըն է նաեւ յաջորդ տաղը, որ ոչ միայն նոյն
ոճը ունի այլ եւ մեր այս ձեռագրին մէջ զետեղուած զ Թորոսի
տաղերուն մէջ :

* * *

Ե

Երդ վ(ա)ս(ն) կ(ա)տ(ա)ր(ա)ծի աւուրն հնդետասան նշանք
որ լինելոց է զկնի նեռինն :

Քեզ ծանուցանեմ եղբայր ըս .
Որ լինելոց է յետ նեռանըն ,
Նախ քան զգալուստըն ք(րիստոս)ի .
Որ զա փառօք ի (դա)տ(ա)ստ(ա)նն :

Եւ հընդետասան նշան լինի .
Որ հիանան որդիք մ(ա)րդկ(ա)ն ,
Ամ(ենայն) ազդք եւ երկրածինք .
Եւ կատարի այս ամենայն :

Նախ բարձրանա ծովն եւ կանկնի .
Քառասուն գիրկ ք(ա)ն զաստիճան , ,
Յերեսս երկրի ծայրակուտի .
Ո(ր)սլ(էս) ջրոց ալեաց գիղան :

Ի յօրինակ ջրհեղեղին
Ո(ր)սլ(էս) յառաջնարար նշան ,
Սոյնպէս վերջին օրինակէ .
Որ մեղաց ծովն բարձրանան :

Եւ տատանի երկիր գոլով .
Յորժ(ա)մ յայտնի գործք ամ(ենայն) .
Դ(ար)ձ(եա)լ ցածի եւ խոնարհի .
Իջումն խորս անդրնթական :

Որ ոչ կարէ որ $\Delta(a)n(a)$ չեւ .
Զջուրն եւ զաւազն ոչ զխոհնան ,
Եւ ամ(ենայն) շունչք եւ զբոռնք .
Ծովածնունդք եւ լողական :

Աճապարին եւ ոչ շարժին .
Ունին ընթացս եւ ոչ զբռան ,
Այս ամ(ենայն) օրինակ է .
Արարածոցս առնէ նշան :

Ամենայն ծառք անտառի .
Եւ պողարերքն զանաղան ,
Տերւօքն թառամին .
Պտուղն համ եւ հոտ չբտան :

Ի յոստեանցն արիւն կաթէ .
Եւ յարենէն խոհաւանան ,
Ըստուերադոյն պլճնին հասակ .
Որ թառամին եւ սեւանան :

Ամ(ենայն) թռչունք երկրի .
Որք երկրաւորք են եւ օդական ,
Դ(ա)րձ(եա)լ ի մի վայր ժ(ո)ղ(ո)վին .
Տարակուսեալ կարկամեալ մնան :

Ոչ ուտեն եւ ոչ ըմպեն .
Քաղց եւ ծարաւ արդեօք մնան ,
Վ(ա)ս(ն) տհազին եւ երկրւղին .
Ն(ո)ք(ա) ամէնն զուժարանան :

Դ(ա)րձ(եա)լ քարինքդ հարկանին .
Զիրեար ջարդեն եւ որոտան ,
Ո(ր)պ(էս) քարինս շինւածոց .
Որ խափանին նոյն առժ(ա)մայն :

Ամ(ենայն) շինուածք երկրի .
Ո(ր)պ(էս) յօդեալ են զանաղան ,
Աւերի յամէն տեղի .
Որ չի մնան քար մի նշան :

Առնէ շարժումնս մեծամեծս .
Որ հոլովին փպարք լերան ,
Որ ոչ կարէ ոք դադարեալ .
Թռչունք երկրի և ոչ օդական :

Դ(ա)րձ(եա)լ լերինք ք(ա)ն զմոմ հալին .
Ըստ Ս(ա)ղ(մո)սի ձայնին Դ(ա)ւթեան ,
Ո(ր)պ(էս) ծխոյ ձանձախարիդ .
Սեւադունին եւ դաշտանան :

Դ(ա)րձ(եա)լ աղբիւրք արիւն բխեն .
Եւ թանձրամած խոնաւանան ,
Ոչ կարեն ըզնա ըմպել .
Ի ոչ ծարաւեալքն յաղենան :

Եւ գերեզմանք յայտնի լինին .
Որ են կնքեալ ի պահճստեան ,
Յառնեն մեռեալք եւ ոչ խօսին .
Բայց զօրինակ առնեն նշան :

Ելանէ գետ հրեղէն .
Ի հեղեղի չափն ի նման .
Ի քառանկիւնքս տարածի .
Պատէ ղէակըս դամ(ենայն) :

Արդարոց փառք է եւ պարզեւք .
Որ զղենուն եւ զուարճանան ,
Մեղ(ա)ւ(ո)ր(ա)ցն է հուրն անշէջ .
Որ միգախառն մոմոան :

Բայց լուսաւորքն խաւարին .
Եւ թօթափին աստեղք լըման ,
Բայց օրինակն որ երեւի .
Աստեղք ի յիւր տեղիքն կան :

Այս փոփոխումն է որ յայտնի .
Երկինք և երկիր նոր կերպարան ,
Որ զանցելոցն ցուցանէ .
Յայտնէ զայժմոյս եւ զապագան : (*)

(*) Անդ էջ 48ա—50ա . :

Վիէննայի Միլիթարեանց 398 թիւ Ոսկեփորիկ-Հաւաքածոյն որ ըստ Հ Տաշեանի Ժէ-ԺԸ դարերէն է թղ. 24 ա ունի տաղ մը՝

Տաղ պլպուլի եւ ի վարդին :

որ կը սկսի.—

Պլպուլն ի վարդն ասաց խիստ անողորմ ես ,
Որ զիմ արիւնս քեզ հալալ կու դնես... եւնն .
եւ կաւարտի թղ. 24ա. :

ԹՈՐՈՍ դովէ դվարդն ու զպլպուլն ,
Որ խտրոյ դամ կու քաշին ,
Մեղքն թողած է ԹՈՐՈՍԻՆ ,
Եւ լսողաց ամենին : (*)

Բնական է հոս շփոթութիւն մը կայ : Այս տաղը ծանօթ է իբր Մկրտիչ Նաղաշի հեղինակութիւն : Հաւանաբար երկու տաղեր ինկած են թերթերը իրար խառնուելով Վիէննայի թիւ 398 օրինակողէն : Կամ թէ նոյն խկ այդ ձեռագրին մէջ թերթեր ինկած են , եւ ցուցակագիր Հ. Տաշեան առանց ուշադիր ըլլալու իրարու շարունակութիւն նկատած է Նաղաշի տաղին սկիզբը եւ Թորոսի տաղին վերջը : Ատոր կարելի է ուշադիր ըլլալ նոյն խկ տաղին վերը տրուած սկզբնաւորութեան եւ վերջաւորութեան տողերուն յանդաթիւերէն :

Սակայն մեր այս կարծիքին հաստատութեան համար ամեն կասկած կը փարատէ Երուսաղէմի մեր վանքին թիւ 3052 ձեռագրին Թորոսի տաղը որուն վերջաւորութիւնն է որ մնացեր է Վիէննայի թիւ 398-ի մէջ եւ Հ. Տաշեանի անուշադրութեամբ խառնուեր է Մկրտիչ Նաղաշի տաղին սկզբնաւորութեան :

Արդ հոս իբր վերցերորդ տաղ կը ներկայացնեմ Թորոսի՝

2

ՏԱՂ ՎԱՐԴԻ ԵՒ ՊԼՊՈՒԼԻ

Երբ քաֆուր վարդն փըթթի ,
Մըտիկ արէք այն պըլպուլին ,
Զտերեւըն զարկեր ը իւր վրան .
Զօրը՞ կենաց ի վրայ յարդին :

(*) Ցուցակ էջ 851ա. :

Յերեկն ըզվարդն չուռ կուգայ .
Գիշերն ի ներքեւ տերեւին ,
Ձկանանչ տերեւն ի յետ բանայ .
Մտնու ի մէջ կարմիր թւին :

Կուգես հայիս վարդն մուրատով .
Նա եղեալ է ի զըրմղին ,
Յուր կերեւայ թուփ մի պայծառ .
Այն է հասեր իւր մուրատին :

Հաւասար զտերեւն ի շուօ երեկ .
Նատար արար ի վրայ վարդին ,
Ի մէկ տեղ չէ հասեր մուրատ .
Իւր կերեւայ թուփ մը տեղին :

Պլպուլն արար ազան վարդին .
Արեկ մտնունք ի պաղչանին ,
Սիրու տերքն զիս կու խոցին .
Երբոր որ կուգան զվարդն տանին :

Աչնան տերեւն ի վայր թափաւ
Դառներ շիւրէր ի վրայ տընկին ,
Լայր ու աչօքըն արտասուէ ր .
Եւ անիծէր զիւր տանողին :

Յաւըն զպլպուլն արար շիւար .
Սղաւոր էր սիրտն ի փորին ,
Թէ այն վարդէն այլ չա՛հ չկայ .
Մինչ որ դայ մէկ այլ տարին :

Եւ մի եղաւ պայծառ դարուն .
Ու պլպուլին խապար բերին ,
Բուսեր հազար թուրլու ծաղիկ .
Ըռանկ ըռանկ լուրջ ու դեղին :

Եւ մի եղաւ աջող պլպուլն .
Երեկ բարեւ ետուր վարդին ,
Վարդն խնդաց և ուրախացաւ .
Հանդէ եկաւ իմ սիրելին :

Պապուլն արար սալամ վարդին .
Արեկ և իջնունք ի պաղչանին ,
Յորտեղ բուսեր է մանուշակ .
Ի յօն զարունք զվրանին :

Սուտ մանուշակն խնդիր ելաւ .
Գնաց ի յետ եւ նարկըզին ,
Թէ գընայ ձայնէ ըղոեհանն .
Ձաղբերաց արիւն ու զղաղալին :

Հանին ծաղիկ իւրեանց միջին .
Ի մեծամեծքն յուղարկեցին ,
Թէ գնայ ձայնէ զմուրդ ու չուչանն
Ու զնունուֆարն ի մէջ ջրին :

Ժողովեցան ցեղք ի ցեղաց .
Եւ գոյն ըզգոյն տերեւ սփռին ,
Հաղար ըռանկ հալաւ հաղան .
Վարդն և պապուլն ի տես գային :

Երնիկ ըզվարդն վըրանօքն նստած
Պապուլն ի մէջ վրանին ,
Էն բուրք հաղար ծաղկունքն ամեն .
Այն երկուսին խղմաթ կենին :

ԹՈՐՈՍ դուվեր զվարդն ու ըղալպուլն .
Որ ի սիրուն դամ կու քաշեն ,
Զինչ հողածին կայր արարածս .
Որ չեր դիպեր այն պայային : (*)

Ինչպէս կը տեսնուի յիշատակարանի վերջին տան վերջի
երկու տողերը հոս կը տարբերին Վիէննայի 398 Թւի օրինակէն ,
որ զԺբաղդաբար իր ամբողջութեան մէջ ինծի անծանօթ կը
մնայ :

(*) Սաղէմի վանքին քիւ 3052 ձեռագրէն :

Է

ՏԱՂ Ի ԹՈՐՈՍԷ ՄԸՇԵՑՈՅ ԱՍՍԱՑԵԱԼ :

Տէր արարիչ արարծոց .
 Դասուց աղնիւ եւ անհամար ,
 Է եէրու կէօկ եարատան .
 Է եէրու կէօկ սէնի օկզր :
 Ի Հողն ի ջրոյն բաժանեցեր .
 Եւ ի վերայ ջուրցըն էըստար ,
 Է սէն մի սին քերիմ ուհիմ .
 Է երու կէօկու այան պախար :

Արարածոց սկիզբն դրիր .
 Վեր քաշեցիր զջուրն կամար ,
 Երլտուղլար իլէ տօլտուրտուն .
 Իչինտէ պիր շէմս ու զամէր :

Ապայ ետուր հողուն հրաման .
 Ծաղկունք բուսան հարիւր հազար ,
 Եաշ չիմանէ թափարուճ .
 Նէչէ թուրլու չիչաք պիթար :

Ըղծառ եւ ըղտունկն ըստեղծեցիր .
 Եւ զպտղարերն հաւասար ,
 Ձունքի չինար եա բրախլանտի .
 Կեօրքէ նիշղ եէմիչ պիթար :

Հանց զեղեցիկ զարդարեցիր .
 Ձաշխարհս արեր նախշուն նկար ,
 Է սէն միսէն քերիմ ալլահ .
 Ճումլա ալեմ սանղայ թաքար :

Ձորքոտանիքն ըստեղծեցիր .
 Ազգի ազգի շատ ճանաւար ,
 Եօրի տէտու նն քի եօրիտիլար .
 Տաղ ու տաշ ուստունա կէչար :

Դարձեալ ըզթռչունքն ըստեղծեցիր .
Երամ կաղմեն հարիւր հազար ,
Պիրի ալչախ պիրի ուճէ .
Պիրի ուչար վարուր կիտէր :

Յետոյ զմարդն ըստեղծեցիր .
Յափ մի հողոյ զնա ընկալար ,
Եարաթդունն ուչմաղայ զօրունն .
Ունկա էյլատունն պարապար :

ԳԵՐԻ ԹՈՐՈՍ մըտօք յիմար .
Մեղօք դարձեր ես կիւնահար ,
Կէճէ կիւնտուղ զաֆիլ օլմայ .
Աչ կեօղունու հախայ եալվար : (*)

Այն տաղէն օրինակ մը, ինչպէս որ տեսանք, կը գտնուի Վիէննայի Միլիթարեանց թիւ 344 տաղարանին մէջ ուր սակայն խորագիրը վերնոյն պէս ԹՈՐՈՍ ՄՇԵՅԻ չի կոչուիր այլ ԹՈՐՈՍ ՏՍՐՕՆԵՅԻ :

Ասոնք են Թորոս Տարօնեցիի ինծի ծանօթ բոլոր տաղերը, եւ ինչպէս ըսի խիստ հաւանական է որ նոր տաղեր ալ գտնուին հետզհետէ :

Այսքանով ալ կաւարտենք իր մասին մեր այս ուսումնասիրութիւնը : Մ ենք մեր այս աշխատութեամբ որոշ հիմերու վերայ դրինք առաջին անգամ ըլլալով մեր հնադոյն մանրանկարիչ-տաղասաց վարպետներէն Թորոս Տարօնեցիի կենսագրութիւնը : Հոն կան ստուգելի կէտեր, երկար պարապ անջրպետնեք տեղեկութեանց կարօտ, զանազան լուսարանելի կէտեր, իսկայն նոյն ատեն ներկայ տեսեալներով զրեթէ սպառել է մեր աշխատութիւնը :

Կը մնայ այս գործին երրորդ մասը «Թորոս Տարօնեցիի Արուեստը» : Ասոր համար կարեւոր են աղանատես տրպտումներ մանրանկարներու, բաղմաթիւ լուսանկարներ հանելու պէտքը, ուրիշ մանրանկարիչներու գործերու հետ համեմատե-

(*) Սաղեմի վանքին քիւ 3057 ձեռագրէն :

լու կարիքը, նամանաւանդ նիւթական միջոցներ զանոնք հրատարակելու: Այս ամենը կարելի է գլուխ հանել այս աշխարհաւեր պատերազմէն վերջ: Իմ գլխաւոր մտադրութիւնս է առաջին առթիւ արդէն հաւաքած եւ ձեռքի տակ ունեցած նիւթերուս վրայ ամբողջացնել պահասներս եւ հրատարակել Ինդնատիոսի, Թորոս Տարօնեցիի, Կիրակոս Թաւրիզեցիի եւ Կիրակոս մանրանկարիչի գործեր: Այս չորսն ալ արեւելահայոց մեծագոյն վարպետներէն, որոնցմէ վերջի երեքը իրարու ժամանակակից:

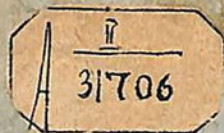
Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

220031706

ԳԻՆ 1.00 ՏՈԼԱՐ

Դիմել Հեղինակին
H. KURDIAN
1321 E. DOUGLAS
WICHITA 7, KANSAS
U. S. A.